

opowieść
o wystawie

STOWARZYSZENIE ŻYDOWSKI INSTYTUT HISTORYCZNY
RAPORT MERYTORYCZNY. WYSTAWA GŁÓWNA MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH / WRZESIEŃ 2011

NINIEJSZY RAPORT SŽIH Z REALIZACJI PROJEKTU WYSTAWY GŁÓWNEJ MUZEUM HISTORII
ŻYDÓW POLSKICH PRZEZNACZONY JEST WYŁĄCZNIE DO WIADOMOŚCI WSPÓŁZAŁOŻYCIELI
MUZEUM, DARCYŃCÓW, ORGANIZACJI PARTNERSKICH, ORGANIZACJI I OSÓB INDYWIDUALNYCH
DZIAŁAJĄCYCH NA RZECZ BĄDŹ W IMIENIU PROJEKTU MUZEUM ORAZ ADRESATÓW
WSKAZANYCH PRZEZ ZARZĄD SŽIH. ZASTRZEŻONE JEST KOPIOWANIE BĄDŹ UDOSTĘPNIANIE
RAPORTU OSOBOM/ORGANIZACJOM TRZECIM, BEZ UPRZEDNIEJ ZGODY ZARZĄDU SŽIH.

spis treści

STOWARZYSZENIE ŻYDOWSKI INSTYTUT HISTORYCZNY W POLSCE
RAPORT Z REALIZACJI PROJEKTU WYSTAWY GŁÓWNEJ MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH (1995-2011)

WRZESIEŃ 2011

WPROWADZENIE - Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce i Muzeum Historii Żydów Polskich.....	6.
ETAPY PROJEKTOWANIA WYSTAWY GŁÓWNEJ	8.
WSTĘP	9.
WYSTAWA GŁÓWNA – prezentacja poszczególnych galerii:	
Las	14.
Pierwsze Spotkania (Galeria Średniowieczna)	18.
Paradisus Judaeorum (XVI – XVII w.)	22.
Miasteczko (XVII – XVIII w.)	26.
Wyzwania Nowoczesności (Długi wiek XIX)	30.
Ulica / Di Jidysze Gas (II Rzeczpospolita)	34.
Zagłada	38.
Powojnie	42.
POSŁOWIE	47.
ZESPÓŁ	49.

wprowadzenie

STOWARZYSZENIE ŻYDOWSKI INSTYTUT HISTORYCZNY W POLSCE JEST ORGANIZACJĄ POZARZĄDOWĄ POSIADAJĄCĄ STATUS ORGANIZACJI POŻYTKU PUBLICZNEGO. ZOSTAŁO ZAREJESTROWANE W 1951 R. CELEM JEGO DZIAŁANIA JEST ZACHOWANIE I UTRWALANIE PAMIĘCI O HISTORII I KULTURZE ŻYDÓW POLSKICH ORAZ ICH WKŁADZIE W ŚWIATOWĄ KULTURĘ.

Inicjatywa utworzenia Muzeum Historii Żydów Polskich narodziła się w Stowarzyszeniu ŻIH i stopniowo zyskała uznanie zarówno w Polsce, jak i na świecie. Dzięki wsparciu indywidualnych oraz instytucjonalnych darczyńców z całego świata możliwe było rozpoczęcie w 1995 r. prac nad projektem Muzeum i kontynuowanie ich – jako inicjatywy społecznej – aż do roku 2005. 25 stycznia 2005 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Prezydent m.st. Warszawy i Przewodniczący Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny w Polsce podpisali umowę powołującą wspólną instytucję kultury o nazwie Muzeum Historii Żydów Polskich.

Muzeum jest pierwszą w Polsce publiczno-prywatną instytucją tego typu stworzoną wspólnie przez rząd, samorząd lokalny i organizację pozarządową. Na mocy aktu założycielskiego strona publiczna finansuje budowę budynku Muzeum (koszt inwestycji wynosi ok. 200 mln PLN; inwestycja jest prowadzona i rozliczana przez Miasto Stołeczne Warszawa) oraz pokrywa większość bieżącego budżetu. Stowarzyszenie ŻIH odpowiada za sfinansowanie i organizację procesu tworzenia Wystawy Głównej, o wartości ponad 117 mln PLN, a także zasila bieżący budżet operacyjny oraz działalność edukacyjną i publiczną Muzeum. Dodatkowo Stowarzyszenie ŻIH ofiarowało na cele inwestycji działkę ziemi przed Pomnikiem Bohaterów Getta, której było wieczystym dzierżawcą.

W kwietniu 2011 r. nastąpiła zmiana na stanowisku dyrektora Muzeum. Jednocześnie Stowarzyszenie ŻIH utworzyło Zespół Zarządzający w celu zoptymalizowania prac nad Wystawą.

MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH POWSTAJE NA WARSZAWSKIM MURANOWIE, W SERCU DAWNEJ DZIELNICY ŻYDOWSKIEJ, JAKO NOWOCZESNE, MULTIMEDIALNE CENTRUM EDUKACJI I KULTURY. JEGO MISJĄ JEST ZACHOWANIE I PREZENTACJA DZIEDZICTWA TYSIĄCLETNIJ OBECNOŚCI ŻYDÓW NA ZIEMIACH POLSKICH.

MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH, KTÓRE ZOSTANIE OTWARTE DLA ZWIEDZAJĄCYCH W 2013 R., BĘDZIE PIERWSZYM I JEDYNYM MUZEUM NA ŚWIECIE POŚWIĘCONYM W CAŁOŚCI HISTORII ŻYDÓW POLSKICH. NIE BĘDZIE TO KOLEJNE MUZEUM HOLOKAUSTU, ALE MUZEUM ŻYCIA – POKAŻE JAK HISTORIA POLSKICH ŻYDÓW PRZEZ WIEKI SPLATAŁA SIĘ Z POLSKĄ HISTORIĄ, JAK TE DWIE KULTURY NA SIEBIE WPŁYWAŁY I JAK SIĘ WZBOGACAŁY. OBOK MUZEUM HOLOKAUSTU W WASZYNGTONIE I YAD VASHEM W JERUZOLIMIE STANIE SIĘ JEDNYM Z NAJWAŻNIEJSZYCH MUZÉÓW ŻYDOWSKICH NA ŚWIECIE.

MUZEUM BĘDZIE JEDNĄ Z NAJWIĘKSZYCH ATRAKCJI TURYSTYCZNYCH KRAJU. ODWIEDZAĆ JE BĘDZIE ROCZNIE PONAD 500 000 GOŚCI, Z CZEGO POŁOWĘ STANOWIĆ BĘDĄ TURYSŃCI ZAGRANICZNI.

PROJEKT MUZEUM WSPARLI M.IN.: SZYMON PERES – PREZYDENT PAŃSTWA IZRAEL, PAPIEŻ JAN PAWEŁ II, LECH KACZYŃSKI – PREZYDENT RP 2005-2010, ALEKSANDER KWAŚNIEWSKI – PREZYDENT RP 1995-2005, PROF. WŁADYSŁAW BARTOSZEWSKI – PRZEWODNICZĄCY MIĘDZYNARODOWEJ RADY OŚWIECIMSKEJ, SEKRETARZ STANU W KANCELARII PREZESA RADY MINISTRÓW RP, PEŁNOMOCNIK PREMIERA DS. RELACJI MIĘDZYNARODOWYCH, JERZY BUZEK – PRZEWODNICZĄCY PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO, BOGDAN ZDROJEWSKI – MINISTER KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO, HANNA GRONKIEWICZ-WALTZ – PREZYDENT M.ST. WARSZAWY, KS. STANISŁAW GĄDECKI – ARCYBISKUP METROPOLITA POZNAŃSKI, MAREK EDELMAN – JEDEN Z PRZYWÓDCÓW POWSTANIA W GETCIE WARSZAWSKIM.

ZAKRES ODPOWIEDZIALNOŚCI PARTNERSTWA PUBLICZNO-PRYWATNEGO:

WYSTAWA

BUDYNEK

Budynek Muzeum – ikona nowoczesnej architektury

Wystawa Główna

Budynek, zaprojektowany przez fińskiego architekta Rainera Mahlamäki, zwycięzcę międzynarodowego konkursu architektonicznego, będzie miał 12 800 m² powierzchni użytkowej. Jedną trzecią zajmie Wystawa Główna, pozostałą część przestrzeń działalności edukacyjnej, kulturalnej i komercyjnej m.in.:

wystawy czasowe (627 m²)
wielofunkcyjna sala: audytoryjna, kinowa i koncertowa (1032 m²)
2 sale projekcyjne (200 m²)
Centrum Edukacyjne (620 m²)
Centrum Informacyjne (100 m²)
mediaklub (312 m²)
przestrzeń dla dzieci (127 m²)
restauracja i kawiarnia (458 m²)

Budowę, finansowaną ze środków Miasta Stołeczne Warszawy oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, realizuje firma Polimex – Mostostal. Budynek zostanie przekazany Muzeum w połowie 2012 r.

Sercem Muzeum Historii Żydów Polskich będzie Wystawa Główna, która zajmie przestrzeń ponad 4 000 m². Założeniem przyświecającym twórcom Wystawy Głównej jest stworzenie wyróżniającego się muzeum narracyjnego, atrakcyjnego dla zwiedzających z Polski i ze świata, umożliwiającego prowadzenie nowoczesnej i przekonującej działalności edukacyjnej, kulturalnej i badawczej.

Środki na sfinansowanie projektowania i realizację wystawy głównej zbiera Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny.

etapy projektowania

WYSTAWA GŁÓWNA

Projekt prowadzony był standardowymi dla rynku wystawienniczego etapami, spośród których podstawowe założenia, tzw. *Master Plan* zostały opracowane w 2003 r. Następnie na przełomie 2006 r. i 2007 r. powstał projekt wstępny – *Scheme Design*. Natomiast w maju 2011 r. zakończona została dokumentacja szczegółowego projektu wystawienniczego – *Detail Design*.

Szczegółowy projekt wystawienniczy (*Detail Design*) został ukończony dla wszystkich galerii.

Opracowanie materiałów wizualnych do produkcji Wystawy (*Final Content*) projektów graficznych, multimedialnych i interaktywnych – jest w różnym stopniu zaawansowania dla poszczególnych galerii.

Opracowanie ostatecznej treści materiałów do produkcji Wystawy dla wszystkich galerii będzie zakończone nie później niż w kwietniu 2012 r.

Należy zwrócić uwagę, że *Final Content* (materiały wizualne do produkcji Wystawy) jest przygotowywany w kilku etapach: pierwszym z nich jest opracowywanie projektów graficznych, które są następnie przekazywane do produkcji, równocześnie podejmowane są prace nad projektami multimedialnymi i interaktywnymi.

W przypadku galerii *Miasteczko* (XVII-XVIII wiek) jej produkcja rozpoczęła się w maju 2011 r. rekonstrukcją dachu drewnianej synagogi z Gwoźdźca, która stanowi wiodący element tej galerii. Sklepienie wraz ze zrekonstruowanymi polichromiami zostanie zainstalowane w drugiej połowie 2012 r. Pod dachem synagogi zostanie umieszczona bima, zrekonstruowana w pełnej skali.

PROJEKT KONCEPCYJNY (MASTER PLAN) – 2003 R. W 2003 R. OPRACOWANY ZOSTAŁ PROJEKT KONCEPCYJNY WYSTAWY – USTALONO PODZIAŁ NA GALERIE ODPOWIADAJĄCE EPOKOM, OKREŚLONO NAJWAŻNIEJSZE TEMATY, KTÓRE BĘDĄ TAM PORUSZANE, UZGODNIONO KLUCZOWE ELEMENTY WYSTAWIENNICZE.

PROJEKT WYSTAWIENNICZY (SCHEME DESIGN) – 05.2006–05.2007 W LATACH 2006-2007 MIĘDZYNARODOWY ZESPÓŁ NAUKOWCÓW I PROJEKTANTÓW OPRACOWAŁ HISTORYCZNĄ NARRACJĘ POSZCZEGÓLNYCH GALERII, UZGODNIŁ KLUCZOWE PRZESŁANIA KAŻDEGO ELEMENTU WYSTAWY. NA PODSTAWIE TYCH USTALEŃ POWSTAŁ PROJEKT WYSTAWIENNICZY.

SZCZEGÓŁOWY PROJEKT WYSTAWIENNICZY (DETAIL DESIGN) – 09.2007–05.2011 W 2011 ROKU ZAKOŃCZONO PRACE NAD SZCZEGÓŁOWĄ DOKUMENTACJĄ WYSTAWIENNICZĄ OKREŚLAJĄCĄ PRECYZYJNIE STRUKTURĘ WYSTAWY I JEJ MERYTORYCZNĄ ZAWARTOŚĆ.

MATERIAŁY WIZUALNE DO PRODUKCJI WYSTAWY (FINAL CONTENT) – OD 06.2010 R. OD ROKU 2010 TRWAJĄ PRACE NAD PRZYGOTOWANIEM MATERIAŁÓW WIZUALNYCH DO PRODUKCJI WYSTAWY. KAŻDY FRAGMENT GALERII MA DOBRANY MATERIAŁ ILUSTRACYJNY I TEKSTOWY.

PROJEKTOWANIE GRAFIKI – OD 02.2011 R. WYKONAWCZY PROJEKT GRAFICZNY MA NADAĆ KAŻDEJ Z CHRONOLOGICZNYCH GALERII WYSTAWY GŁÓWNEJ CHARAKTERYSTYCZNĄ DLA DANEJ EPOKI KOLORYSTYKĘ ORAZ ŚRODKI WYRAZU. PROJEKTANT PRZETWARZA OTRZYMANY MATERIAŁ ILUSTRACYJNY I TEKSTOWY, ODPOWIADA ZA ROZMIESZCZENIE TEKSTU, DOBÓR CZCIONKI, ZAPLANOWANIE I PRZYGOTOWANIE WSZYSTKICH ILUSTRACJI BĄDŹ ZDJĘĆ, KTÓRE ZNAJDĄ SIĘ NA ŚCIANACH WYSTAWY.

Poszczególne galerie Wystawy są przedstawione na kolejnych stronach, z uwzględnieniem narracji historycznej i założeń wystawienniczych.

wstęp

TYSIĄC LAT ŻYDOWSKIEJ POLSKI

PROF. BARBARA KIRSCHENBLATT-GIMBLETT, NEW YORK UNIVERSITY

Muzeum Historii Żydów Polskich, znajdujące się naprzeciw Pomnika Bohaterów Getta, to miejsce, w którym poznać można dzieje największej niegdyś społeczności żydowskiej na świecie. To właśnie na terenach polskich Żydzi stworzyli wspańiałą, bogatą kulturę, która rozwijała się przez tysiąc lat. Muzeum nazwać należałoby raczej teatrem historii, jest bowiem czymś znacznie więcej, niż tylko zbiorem eksponatów. Odwiedzający wkraczają w świat polskich Żydów. Podróż zaczyna się w magicznym *Lesie*, w którym rozbrzmiewają żydowskie legendy. Mówią one o tym, jak Żydzi przybyli do Polski, krainy, którą po hebrajsku nazwali *Po-lin* – czyli „miejszem wytchnienia”. Przejście przez Las sprawia, że zwiedzający Muzeum zapominają o codziennych sprawach i mogą się wczuć w panującą tu atmosferę. Za chwilę przekroczą próg, oddzielający legendy od historii...

Galeria średniowieczna nosi tytuł *Pierwsze spotkanie*. Zwiedzający poznają pierwszych Żydów, którzy zawitali na tereny polskie. Co nimi kierowało? Z początku żydowscy kupcy z Hiszpanii i Niemiec podążali szlakami handlowymi, które prowadziły przez teren naszego kraju. Jednym z nich był Ibrahim ibn Jakub, kupiec i dyplomata z Kordoby, który opisał swe podróże po Europie. A czemu postanowili się tu osiedlić? Polscy władcy oferowali Żydom ochronę, a w zamian oczekiwali pomocy w rozwijaniu gospodarki państwa. Żydzi otrzymywali różne przywileje, mogli na przykład bić własne monety. Jednym z najcenniejszych eksponatów całej wystawy jest jednostronny brakteat z hebrajskim napisem. W ciągu następnych pięciuset lat w Polsce zamieszkało wielu Żydów – nie tylko kupców. W początku XVI wieku Żydzi mieszkali w ponad stu miejscach, w połowie z nich tworzyli

zorganizowane żydowskie społeczności. Jak do tego doszło? Jak się okazuje, Żydów przyciągał styl życia, jakie mogli tu prowadzić. Pod koniec średniowiecza bardzo wielu Żydów aszkenazyjskich przeniosło się z Niemiec do Polski. Teraz to tu miało być centrum ich świata.

W galerii *Paradisus Judaeorum* zwiedzający zobaczą wspańiały model Krakowa i położonego tuż obok miasteczka Kazimierz – siedziby największej i najważniejszej społeczności żydowskiej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Model Krakowa jest interaktywny a towarzyszą mu prezentacje multimedialne. To w tej galerii zwiedzający dowiedzą się, czemu epoka, o której mówi ta część ekspozycji, nazywana była „rajem dla Żydów” – a dziś określa się ją mianem ich „złotego wieku”. Antysemicki pamflet nazywa Rzeczpospolitą *Paradisus Judaeorum* – dlatego, że, jak pisze jego autor, Żydom wiodło się w Polsce „za dobrze”, zwłaszcza pod względem gospodarczym. Patrząc zaś z dzisiejszej perspektywy nietrudno zrozumieć, czemu okres ten zasługuje na miano „złotego wieku”: społeczność żydowska miała największą autonomię w dziejach, zaś kultura żydowska rozkwitała. Dowody na to znajdziemy w *Wirtualnej Bibliotece*, gdzie – przy interaktywnych pulpitych – można zobaczyć pierwsze książki, wydane w Polsce po hebrajsku i w jidysz. Naprzeciwko modelu Krakowa i Kazimierza znajduje się mapa, pokazująca szybki wzrost i rozszerzanie się populacji żydowskiej. Żydzi osiedlali się w miasteczkach i posiadłościach, należących do polskich wielmożów.

Kolejną częścią ekspozycji jest dramatyczny Korytarz ognia, za sprawą którego zwiedzający rozumieją, czemu powstanie Chmielnickiego z 1648 roku

na zawsze pozostanie w pamięci Żydów. Po zakończeniu powstania społeczność żydowska potrzebowała sporo czasu, by zaleczyć rany. Po wyjściu z Korytarza zwiedzający trafiają do części ekspozycji, przypominającej niewielkie miasteczko – jedno z tych, w których Żydzi stanowili znaczną część populacji. W takich niewielkich, należących do bogatej szlachty miejscowościach, Żydzi żyli na swój własny sposób. O takim miasteczku opowiada galeria zatytułowana *Miasteczko*. Rynek, w tle którego widać piękne, wielkie zdjęcia krajobrazu polskiej wsi, składa się z interaktywnych straganów, dzięki którym zwiedzający mogą poznać gospodarcze życie kraju, jak również relacje między różnymi grupami społecznymi. Wokół targu widać fasady *karczmy, domu, kościoła i synagogi* i ekspozycje, poświęcone każdemu z tych miejsc. Na szczególną uwagę w galerii – a nawet w całym Muzeum – zasługuje synagoga. Ta nieco zmniejszona (jej wielkość wynosi 85 procent oryginału) rekonstrukcja wspaniale malowanego sklepienia i drewnianego dachu synagogi w Gwoźdźcu stworzona została z myślą o Muzeum. Jej twórcy korzystali z tradycyjnych narzędzi, materiałów i technik. Goście Muzeum mogą stanąć za *bimą*, czyli pulpitem, w którego czytane są święte teksty, mogą też posłuchać pieśni, modlitw oraz słów kaznodziei. To on opowiada o kryzysie przywództwa religijnego i społecznego, i o pojawieniu się nowych przywódców duchowych i trendów, między innymi chasydyzmu, współczesnych studiów nad Torą, oraz Żydowskiego Oświecenia.

Wraz z rozbiorem Polski, dokonanymi przez Prusy, Austrię i Rosję (pierwszy rozbiór miał miejsce w 1772 roku), Żydzi stają przed wyzwaniem nowoczesności. Osiemnastowieczna grafika ukazuje trzy cesarstwa rozdzielające mapę naszego kraju, ilustrując przy okazji zmiany sytuacji Żydów, żyjących

w różnych częściach dawnej Rzeczypospolitej. *Wesele* ukazuje, w jaki sposób zwykli Żydzi odnaleźli się w nowej sytuacji. Mogła ona przecież oznaczać zniesienie starych restrykcji, ale też – wprowadzenie nowych. Części wystawy, poświęcone Żydowskiemu Oświeceniu (*Haskalah*), nowoczesnej jesziwie i chasydyzmowi ukazują, jak wysiłki Żydów, broniących swego sposobu życia, zmieniały ich samych.

Z każdą dekadą XIX wieku zmiany nabierały tempa, co doskonale ilustruje *Dworzec*. Widzowie opuszczający tę część ekspozycji ujrzą Łódź, która w ciągu kilkudziesięciu lat stała się Manchesterem Kongresówki, a to dzięki „magnatom tekstyliów”, takim jak choćby Izrael Poznański. Przedsiębiorca ten zrobił niezwykłą karierę w czasach, gdy sytuacja prostych, żydowskich robotników była dramatyczna. Prezentacja na temat niewielkiej, acz ważnej grupy Żydów, którzy sami siebie nazywali „Polakami wyznania mojżeszowego” przedstawia ludzi, wierzących w sens integracji. Pogromy lat 80. XIX wieku oraz pojawienie się nowoczesnych form antysemityzmu, pokazane we wstrząsającej prezentacji multimedialnej, były potężnym szokiem. Wielu Żydów wyemigrowało, głównie zresztą z powodu sytuacji materialnej. Byli też tacy, którzy zdecydowali się położyć podwaliny nowym ruchom, na przykład syjonizmowi czy socjalistycznemu związkowi Bund. Dzięki wydawanej masowo prasie kultura jidysz i hebrajska docierała do coraz szerszego grona odbiorców. Głosy tych, którzy w swych autobiografiach barwnie opisują owe dramatyczne zmiany, towarzyszą zwiedzającym w galerii XIX-wiecznej. Tę część ekspozycji kończy wybuch I wojny światowej.

Wraz z upadkiem trzech mocarstw i powstaniem II Rzeczypospolitej zaczyna się drugi „złoty wiek” Żydów w Polsce – pojawiają się nowe szanse,

i to pomimo trudności w sferze gospodarczej i narastania antysemityzmu. Zwiedzający wchodzi na multimedialną, międzywojenną ulicę, oglądają sklepy i sklepiki, fasady teatrów, plakaty polityczne, kawiarnie. Poza fasadą jednego z budynków, na poziomie ulicy, można poznać bliżej międzywojenną *Politykę i Kulturę*. Wykres dat w dziale *Polityka* pozwala gościom zorientować się w najważniejszych wydarzeniach z czasów II Rzeczypospolitej – widzianych z perspektywy żydowskiej – zaś interaktywny *Dzień Wyborów* ukazuje zażartą walkę, jaką o głosy wyborców toczyły partie polityczne, nie tylko zresztą żydowskie. Zwiedzający mogą zapoznać się z najważniejszymi ruchami politycznymi i partiami żydowskimi – syjonizmem, religijną organizacją Agudat Israel oraz Bundem – które oferowały swym zwolennikom alternatywne sposoby życia znacznie skuteczniej, niż oficjalna polityka. Poza fasadą kolejnego domu zwiedzający dowiedzą się więcej o *Kulturze* tworzonej w jidysz, oraz, coraz częściej w tym okresie, po polsku. Z domu przy ul. Tłomackie 13, siedzibie pisarzy i dziennikarzy piszących w jidysz, płyną dźwięki tanga, zaś z Kawiarni Ziemiańskiej dobiega jazz. To tu cięte riposty tak wielkich pisarzy jak Julian Tuwim czy Antoni Słonimski zestawione są z ich rozważaniami o tym, czy artysta pochodzenia żydowskiego może zostać uznany za twórcę kultury polskiej. Filmy i sztuki w jidysz, po hebrajsku, po polsku – tworzone z myślą o widzów – zarówno polskiej, jak żydowskiej – obejrzyć można w zrekonstruowanym przedwojennym teatrze.

Z *Salonu sztuki*, w którym prezentujemy oryginalne obrazy, zwiedzający przechodzą schodami na drugie piętro galerii. Tu czeka ich podróż po Polsce – od Gdyni do Drohobycza – dzięki której poznać będą mogli *Życie codzienne* trzynastu miejscowości, zarówno dużych jak i małych. Prezentacje ożywione

są amatorskimi filmami autorstwa żydowskich emigrantów, nagrywanymi w czasie wizyt domorosłych filmowców w rodzinnych stronach. Widzowie doświadczą także *Dorastania* – zobaczą jak w II Rzeczypospolitej powstawało nowe, wyjątkowe pokolenie Żydów. Po powrocie na poziom ulicy zwiedzający poznają wydarzenia końca lat 30. XX wieku. Ujrzą, co działo się poza Polską, dowiedzą się też o antysemityzmie, który nasilił się zwłaszcza po śmierci Piłsudskiego w 1935 roku.

Gdy goście Muzeum miną zakręt na końcu uliczki, dowiedzą się, w jaki sposób cywile doświadczali skutków hitlerowskiej inwazji Polski 1 września 1939 oraz inwazji sowieckiej, która nastąpiła 17 dni później. W granicach okupowanej Polski zaczyna się historia Zagłady. Opowiadamy ją z perspektywy ludzi mieszkających w kraju. Emanuel Ringelblum i jego zespół stworzyli tajne archiwum, w którym zebrali pamiętniki i dokumenty z czasów okupacji. Rzucają one niezwykle światło na to, co działo się w Getcie Warszawskim – poznajemy jego historię dzięki spisującym na żywo relacjom naocznych świadków i uczestników wydarzeń. Zwiedzający *Getto Warszawskie* – część ekspozycji, której centralny punkt stanowi opowieść o Powstaniu – znajdą się na *Ulicy Aryjskiej*. Zobaczą, jak wyglądała okrutna rzeczywistość hitlerowskiej okupacji, represji wobec Polaków. Polskie Państwo Podziemne stawiało okupantowi opór, zaś zwykli ludzie reagowali na to, co spotykało Żydów, bardzo różnie: jedni pomagali, inni byli obojętni, zdarzali się też zdrajcy. Z *Ulicy Aryjskiej* goście przechodzą przez mroczną bramę, za którą poznają historię pomocy udzielanej Żydom. Próby pomagania często kończyły się tragicznie – nie tylko dla samych Żydów, ale i dla ludzi, którzy ukrywali ich w tych niesłychanie trudnych czasach. Już wkrótce zwiedzający dowiadują się, że niemiecka inwazja okupowanej

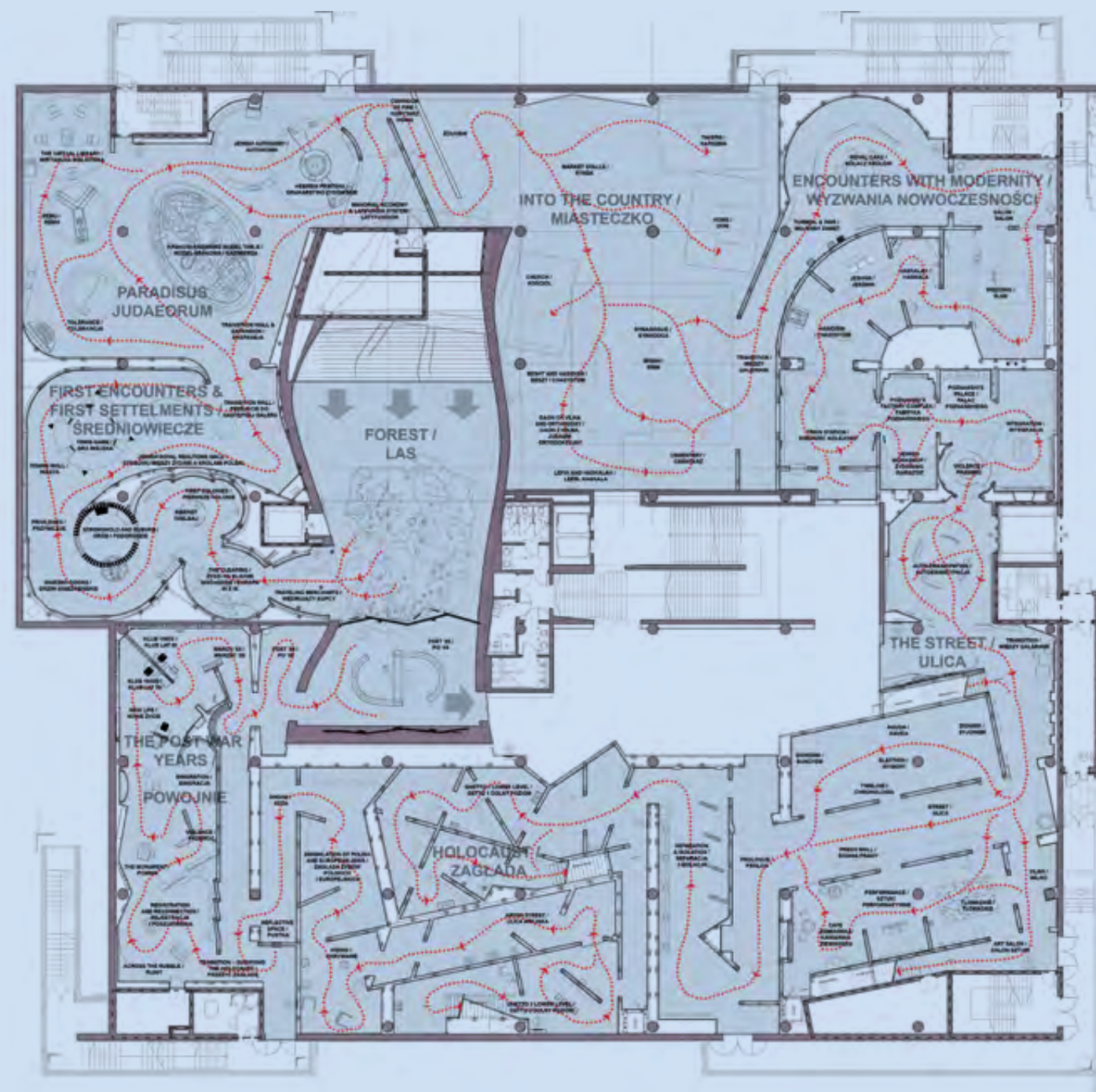
przez Sowietów części Polski oznaczała rozpoczęcie zabijania na masową skalę. Pojawiły się plutony egzekucyjne, a niedługo potem – obozy zagłady, budowane przez Niemców na ziemiach polskich. Naszym oczom jawi się coraz szerszy obraz tragedii – w miarę jak rozmachu nabierają hitlerowskie zbrodnie. Duża multimedialna mapa pokazuje deportację Żydów do obozów śmierci z gett Polski i Europy. I wreszcie zwiedzający przechodzą przez wąski, nachylony korytarz, prezentujący maszynę śmierci w całej jej grozie. Na końcu korytarza goście staną przed czterema fotografiami, zrobionymi przez Żydów, których zmuszono do palenia zwłok zagazowanych w Auschwitz Birkenau. Ludzie ci w tajemnicy tworzyli zapis tamtejszych wydarzeń. Po wyjściu zwiedzający znajdują się w *Pustce*, miejscu sprzyjającym refleksji nad grozą i ogromem tego, co właśnie zobaczyli.

Gdy wojna dobiegła końca okazało się, że zginęło aż 90 procent polskich Żydów. Z niemal 3,3 miliona Żydów, żyjących w Polsce w roku 1939, zostało ich zaledwie około 300 tysięcy, większość w Związku Radzieckim. Ale to nie koniec historii polskich Żydów. Na początku galerii Powojnie goście Muzeum wkroczą w krajobraz ruin. Poznają okropieństwa czasu tuż po wojnie, sytuację ludzi, usiłujących odbudować swe życie, a jednocześnie walczących o to, by tragedia ich narodu nie poszła w zapomnienie. Szczególnie istotnym momentem było stworzenie i odsłonięcie pomnika Bohaterów Getta Warszawskiego. Pokazujemy jego oryginalne projekty, dokumenty, poświęcony mu film. Większość z tych, którzy ocalili z wojny, wyjechała z Polski. Zwiedzający dowiedzą się o kolejnych falach emigracji, legalnej i nielegalnej, od początku okresu powojennego. Usiądą na *Dworcu Gdańskim*, gdzie dane im będzie posłuchać opowieści tych, którzy wyjechali na

skutek antysemitycznej kampanii z 1968 roku. Największym zaskoczeniem będzie jednak dla zwiedzających historia tych, którzy zostali. Żydów, którzy pozostali w Polsce było niewielu i byli silniej zasymilowani. Ale i to nie koniec naszej opowieści.

Zwiedzający będą mogli poznać doświadczenia tych, którzy zostali – nie tylko tych, którzy identyfikowali się jako Żydzi, ale i tych, którzy nie zamierzali tego robić. Ta część ekspozycji opowiada o 65 latach burzliwej historii powojennej Polski. Życie Żydów w początkowych dekadach komunizmu, w latach 50. i 60., pokazane jest poprzez specjalnie zaprojektowane pomieszczenie, tzw. Klub. Jest to odpowiednik klubu Towarzystwa Społeczno – Kulturalnego Żydów, jedynej oficjalnej organizacji zrzeszającej Żydów, która istniała po zlikwidowaniu wszelkich niezależnych organizacji żydowskich przez komunistyczne władze. Fragment ekspozycji poświęcony mrocznym czasom po 1968 roku rozświetla multimedialne kalendarium, pokazujące narodziny i historię opozycji antykomunistycznej. I wreszcie wkraczamy w ostatni okres, po 1989 roku. Opuszczając ciemne, smutne miejsce nieobecnych, zwiedzający wychodzą na wspaniałą przestrzeń Muzeum. Pełno tu naturalnego światła, rozjaśniającego wnętrze budynku aż po sklepienie. To tu goście odkrywają, że życie Żydów w Polsce odradza się na nowo. Są oni nieliczni, ale ważni dla kraju – widać to choćby dzięki festiwalom kultury żydowskiej, publikacjom na jej temat, debatom publicznym. Wystawa się kończy, ale historia polskich Żydów – nie. I właśnie to chcemy przekazać naszym gościom.

PLAN WYSTAWY GŁÓWNEJ

las

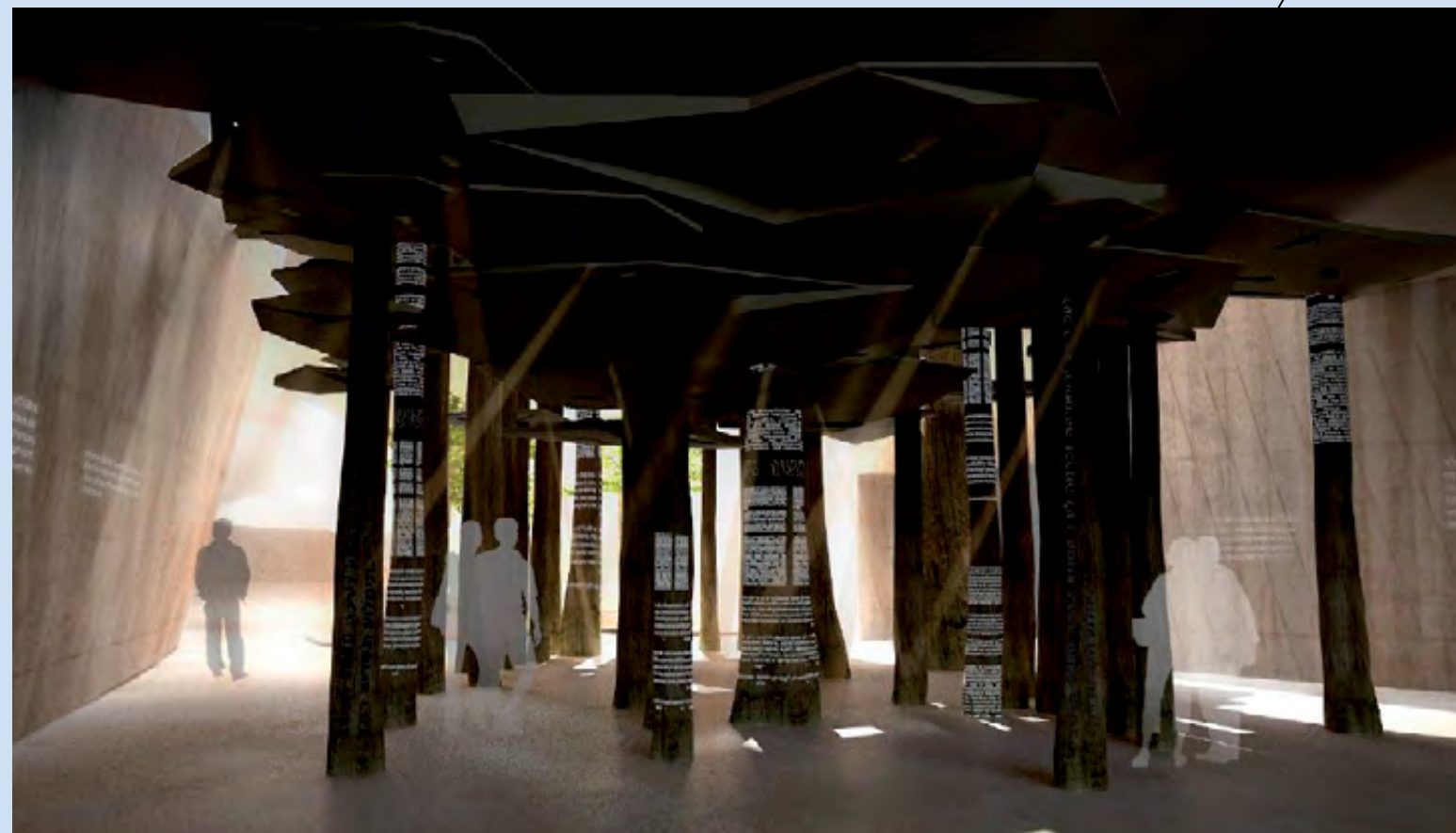
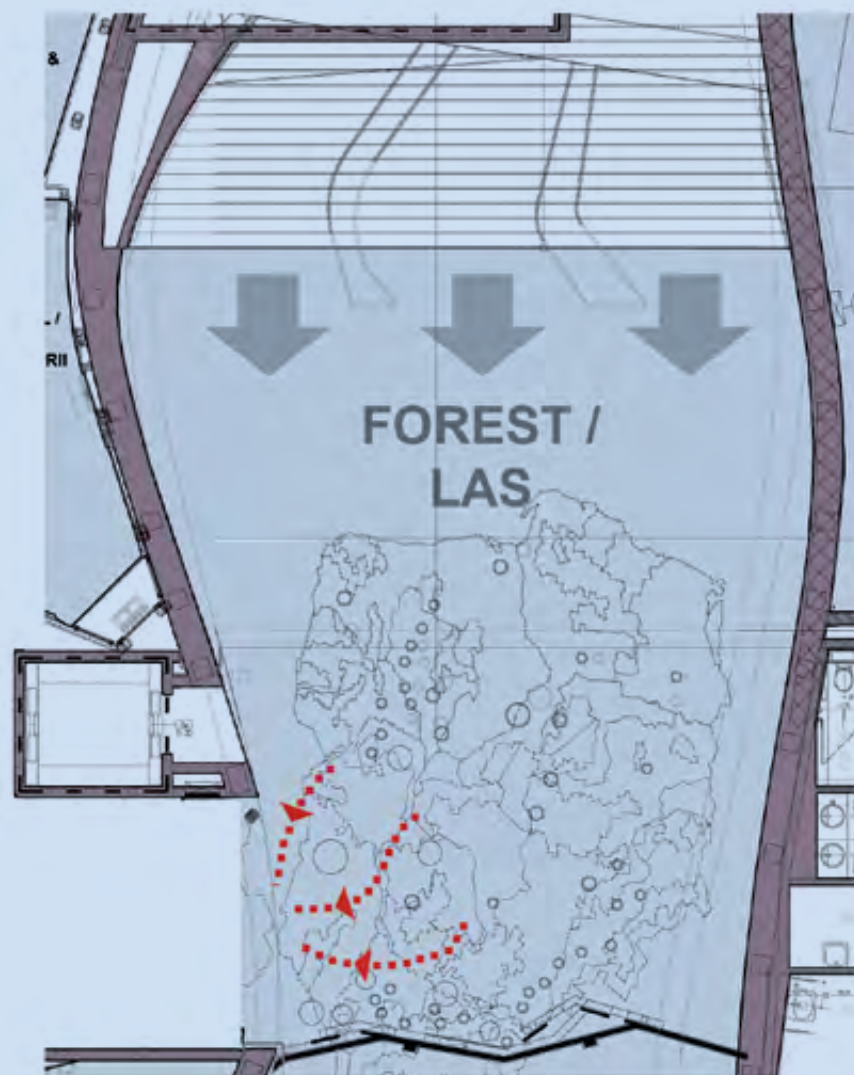
PROF. MARCIN WODZIŃSKI, UNIWERSYTET WROCŁAWSKI

Podstawowym zadaniem galerii Las jest wprowadzenie emocjonalnie nieprzygotowanych zwiedzających w klimat galerii historycznych wystawy stałej, zaczynających się zaraz za galerią Las. Jest więc zarówno łącznikiem, jak i buforem między zewnętrzną rzeczywistością, a światem narracji historycznej wystawy stałej.

Inspiracją galerii są gęste pierwotne bory i puszcze, porastające przez wieki obszar ziem polskich – najbardziej prawdopodobne otoczenie pierwszych

spotkań wędrujących żydowskich kupców ze słowiańskimi mieszkańcami tych ziem. Ten luźny motyw został w galerii wykorzystany jako inspiracja dla prostej artystycznej instalacji złożonej z abstrakcyjnych prostych drzew, grafiki, obrazów, dźwięku i światła. Wszystko to ma wywołać wrażenie środowiska leśnego, w sposób poetycki i niedosłowny.

Konstrukcja galerii opiera się na idei podróży po legendach żydowskich związanych z obecnością Żydów na

ziemiach polskich. Wybrano najważniejsze opowieści – punkty kluczowe w Lesie – legendę „Po lin”, opowieść o Esterce oraz legendę o przybyciu i przyjęciu Żydów w Polsce. Uzupełniają je opowieści o mniejszym znaczeniu w procesie budowania tożsamości lokalnej Żydów polskich, które ważne są ze względu na specyfikę mitotwórczego procesu budowania tożsamości nie tylko na poziomie narodowym, ale też regionalnym czy lokalnym. Część opowieści to legendowe wyjaśnienia początków osadnictwa w danej miejscowości czy ludowa etymologia jej żydowskiej nazwy. Pochodzą z różnych okresów historycznych, łącząc mityczną chronologię opowieści z historycznie realną chronologią ich powstawania. W ten sposób powstała na wpół legendarna chronologia galerii Las, zanurzona w świecie mitu, ale często odwołująca się do konkretnych realiów historycznych, powstająca w określonym historycznie momencie, dla którego legenda ma znaczenie. Komentarz muzealny zwraca uwagę na starożytne, boskie i cudowne aspekty legend, wspierające żydowskie poczucie przynależności do Polski, ich danego przez Boga domu. Owa dwoistość chronologii pozwala na płynne przejście z tej galerii do następnych i narracji

historycznej, gdzie legenda ustępuje zapisowi historycznemu.

Po wejściu do galerii widzowie dostrzegą, że abstrakcyjne korony drzew układają się w słowo פה לין (Po lin) – „tutaj spocznij” w języku hebrajskim, wprowadzając najbardziej znany z mitów etiologicznych, przypisujący początki osadnictwa żydowskiego w Polsce boskiemu dekretoowi. Gdy zwiedzający się zbliżą, słowa te znikną wraz ze złudzeniem optycznym, dzięki któremu wcześniej były czytelne. Ścieżka złożona z wyświetlanych na podłodze słów zachęci zwiedzających do wejścia w głąb Lasu i poprowadzi do trzech głównych obszarów narracyjnych tej galerii. Pojawi się wątek legendy „Po lin”; grafika na drzewach przywoła jej wersję: „Wedle legendy z nieba spadł kawałek papieru: «Idźcie do Polski, bo tam znajdziecie spoczynek»... na każdej gałęzi wisiał fragment Gemary”. Wersja Agnony z 1916 roku wprowadzi inne odmiany tej legendy, opowiedziane w ich oryginalnych językach po hebrajsku, polsku, w jidysz.

Legenda o Kazimierzu i Esterce, następny obszar Lasu, posłuży się bogatym materiałem ikonograficznym, m.in. obrazem Aleksandra Lessera

„Kazimierz Wielki i Esterka” oraz polskimi i żydowskimi zapisami tej legendy, od najstarszych wersji Jana Długosza z XV wieku i Dawida Gansa z początku XVII wieku.

Galerię zamknę komentarz muzealny, informujący zwiedzających, że właśnie przekraczają próg legendy i wchodzi w historię.

Trzecia i ostatnia przestrzeń Lasu opowie legendy o przybyciu Żydów do Polski, odwołując się m.in. do znanej ikonografii tego tematu, np. płótna Jana Matejki „Przyjęcie Żydów”. Żydowskie wersje legendy, takie jak XVIII-wieczny zapis Dow Bera Birkenthala z Bolechowa i XIX-wieczna przypowieść z polsko-żydowskiego tygodnika „Jutrenka”, pomogą zwiedzającym zrozumieć płodną wyobraźnię historyczną, zakorzenioną w czasach nowożytnych, wykorzystującą legendy dla przekazywania treści ważnych współcześnie, ale zwróconą ku początkom życia żydowskiego w Polsce.

pierwsze spotkania

GALERIA ŚREDNIOWIECZNA

PROF. HANNA ZAREMSKA, INSTYTUT HISTORII POLSKIEJ AKADEMII NAUK
PROF. BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT, NEW YORK UNIVERSITY

Galeria średniowieczna obejmuje okres od X wieku, tj. stulecia, w którym żydowscy kupcy pojawili się na obszarze Słowiańszczyzny Zachodniej, do końca XV wieku, kiedy punkt ciężkości diaspory aszkenazyjskiej przesunął się w kierunku ziem polskich. Ten trwający 500 lat okres ukazany jest w porządku chronologicznym. W X wieku, Żydzi zaangażowani w handel międzynarodowy pojawili się na polskich ziemiach, w XI wieku zamieszkiwali już w stałych skupiskach. W związku z migracją z Europy Zachodniej w XII–XIII wieku coraz wyraźniej zaznaczali swoją obecność, by w wiekach XIV–XV stać się istotnym elementem społeczności polskich miast.

Materialnych śladów żydowskiej obecności na polskich ziemiach z tego okresu nie zachowało się wiele. Są to nieliczne płyty nagrobne, monety bite jednostronnie (brakteaty), fragmenty budownictwa synagogałnego. Obszerniejsze i ciekawsze są zabytki żydowskiego piśmiennictwa: relacje z podróży, korespondencja i responsy, fragmenty ksiąg gminnych – „pinkasim” i modlitewników. Chrześcijańskie źródła pisane dotyczące historii Żydów to kroniki, rejestry sądowe, materiały kaznodziejskie (exempla) oraz zabytki sztuki, które przekazują nauczanie kościelne i często odzwierciedlają stosunek chrześcijaństwa do judaizmu.

Historia Żydów zamieszkujących średniowieczną Polskę jest elementem dziejów żydowskiej diaspory i częścią historii Polski.

WĘDROWNI KUPCY I DIASPORA

Galeria rozpoczyna się pierwszymi kontaktami kupców żydowskich z regionem. Problemy, z jakimi się borykali przybliżają korespondencja rabiniczna i opisy podróży. Zagadnienie geografii i historii diaspory wprowadza relacja

Ibrahima ibn Jakuba, sefardyjskiego Żyda z Kordoby.

TARG, PIERWSZE GMINY I STAŁE SKUPISKA

Pojawienie się żydowskich kupców na ziemiach polskich zbiegło się w czasie z powstaniem organizacji państwowej, a więc struktur ułatwiających handel. Zabytki archeologiczne, przede wszystkim przedmioty handlu, uzupełniają mapę szlaków handlowych, którymi podróżowali Żydzi przybywający na te tereny. Głównymi miejscami wymiany były targi, zlokalizowane na skrzyżowaniach dróg, poza grodami, będącymi siedzibami władców. Obok nich z czasem powstawały stałe skupiska Żydów, objętych ochroną księcia. Niekiedy udzielał on im prawa do bicia monet, czego śladem są zaopatrzone w hebrajskie inskrypcje brakteaty. Jedna z takich dwunastowiecznych monet zaprezentowana zostanie w galerii.

PAŃSTWO I KOŚCIOŁ

W średniowieczu ustaliły się prawne podstawy osadnictwa żydowskiego w kraju. Władca dysponował monopolem na jurysdykcję nad Żydami, co gwarantowały mu akta określone mianem przywilejów. Ustalały prawa i obowiązki Żydów w poszczególnych dzielnicach, potem w całym kraju. Zapewniały m.in. swobodę praktyk religijnych, ustalały zasady prowadzenia dostępnej dla Żydów działalności gospodarczej (handel i kredyt) oraz normy określające ich stosunki z chrześcijanami. Fragment wystawy prezentujący „abstrakcyjny” gród (z wykorzystaniem materiałów dotyczących przede wszystkim Kalisza, w którym

wydany został pierwszy spisany przywilej) porusza kwestię relacji między Żydami a władcą. Kontynuacja tej problematyki do końca XV w. zaprezentowana zostanie w wydzielonej przestrzeni poza grodem.

Okazją do omówienia stosunków między Kościołem świeżo schrystianizowanej Polski a Żydami jest prezentacja kwater Drzwi Gnieźnieńskich. Tu wyjaśniona jest postawa Kościoła wobec Żydów i stanowisko rabinatu wobec Kościoła – zarówno w ujęciu teologicznym, jak i poprzez legislację. Zestawienie ikonografii pateny (używanej przy odprawianiu mszy) i miniatur Biblii Hebrajskiej pozwala zaprezentować wspólne korzenie obu religii.

„ŚCIANA MIAST”, „GRA MIEJSKA”

Między XIII a XV wiekiem Żydzi migrowali do Polski na szerszą niż dotąd skalę. Skłaniały ich do tego antyżydowskie wystąpienia w Europie Zachodniej w czasie krucjat i „czarnej śmierci” oraz zachęty ze strony polskich władców, widzących w obecności Żydów czynnik ułatwiający gospodarczy rozwój kraju.

Pojawienie się stałych żydowskich osad zbiegło się w czasie z początkami urbanizacji i modernizacji gospodarki państwowej. W procesie zwanym „ruchem kolonizacyjnym” pojawiły się nowego typu ośrodki o charakterze miejskim, zorganizowane według zasad prawa niemieckiego (najpopularniejsze było prawo magdeburskie). Żydzi przybyli wtedy na ziemie polskie wraz z dość licznymi Niemcami, i podobnie jak oni, stali się częścią społeczności miast. Geografię tego procesu ukazuje mapa niemieckich terytoriów, z których przybywali osadnicy.

„Ściana miast” prezentuje m.in. Płock, Warszawę, Lwów i Kraków – ośrodki, dla których zachowały się materiały pozwalające zlokalizować żydowskie dzielnice, synagogi i cmentarze. W wyniku „ruchu kolonizacyjnego” i na skutek ekspansji państwa polskiego na wschód, liczba żydowskich skupisk wzrosła. Problematykę konfliktów i przemocy w stosunkach z chrześcijanami prezentują fragmenty galerii dotyczące przeniesienia żydowskiej dzielnicy z Krakowa do pobliskiego Kazimierza, antyżydowskich wystąpień Jana Kapistrana oraz część ekspozycji poświęcona wątkom żydowskim w kronice Jana Długosza.

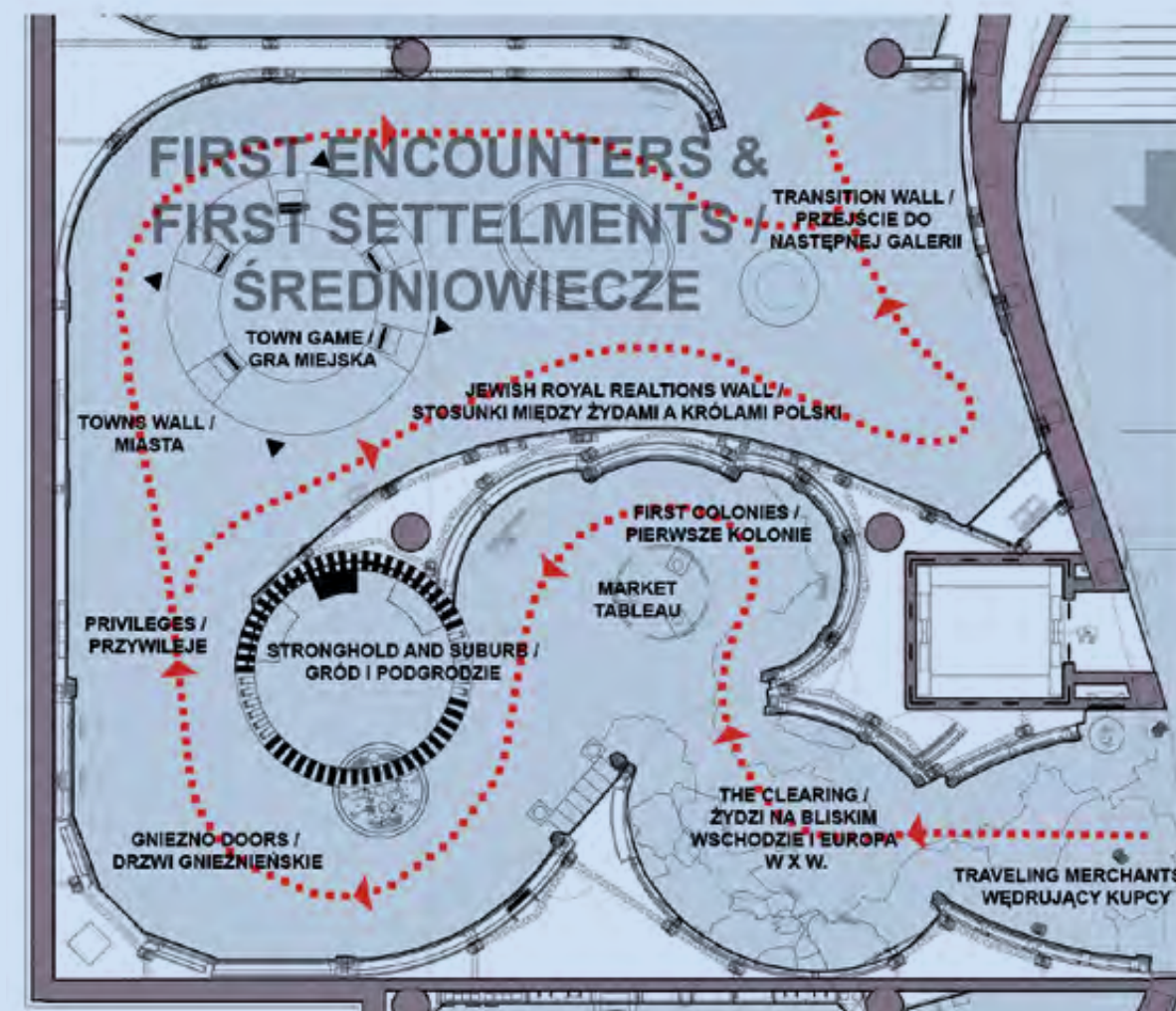
Do końca średniowiecza Żydzi zamieszkiwali niemal wyłącznie miasta, gdzie uzyskali nowe możliwości aktywności gospodarczej, przede wszystkim kredytową i handlową. Chronieni przez władców nie podlegali miejskiej jurysdykcji, byli wykluczeni z uczestnictwa w miejskich organach samorządowych i chrześcijańskich cechów. „Gra miejska” ułatwi zrozumienie zasad współpracy, a także konfliktów między czołowymi postaciami i instytucjami

życia miejskiego: Żydami, Kościołem, wojewodą (królewski przedstawiciel), władzami municypalnymi i mieszczanami.

GMINA

Autorytetami religijnymi dla Żydów zamieszkujących średniowieczną Polskę byli niemieccy rabini. Ich kontakty znajdują odbicie w korespondencji (responsy), a także w imporcie książek żydowskich z Niemiec do Polski. Aszkenzyjska tradycja, jaką przybylsze przynosili do Polski ukazana jest m.in. na przykładzie pięknie iluminowanego modlitewnika – machzoru z Wormacji (1272), w którym zapisane jest zdanie w jidysz.

Interaktywna prezentacja „Żydowska gmina” – ukaże dzielnicę żydowską w polskich miastach i funkcjonowanie żydowskiej wspólnoty, autonomiczne władze, organizację wewnętrzną, jej członków (zarząd – parnasim, rabinat), a także gminne instytucje (synagoga, mykwa, cmentarz).

DEMOGRAFIA, EKSPANSJA

Około 1500 roku Żydzi mieszkali w ponad 100 osadach, w ponad połowie były to wspólnoty zarządzane przez kolegialny zarząd gminy (kahał). Demografię żydowskiej społeczności pomaga odtworzyć tzw. Taksa koronacyjna. W dokumencie tym wymienione są miejscowości, których żydowscy mieszkańcy zapłacili w 1507 roku podatek państwowy. W oparciu o niego można było oszacować rozmiar żydowskiej populacji na przełomie XV i XVI w. oraz odtworzyć lokalizację ich skupisk w poszczególnych regionach.

paradisus judaeorum

(XVI – XVII W.)

DR ANNA MICHAŁOWSKA MYCIELSKA, INSTYTUT HISTORYCZNY UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO
DR HAB. IGOR KĄKOLEWSKI, UNIWERSYTET WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE

Galeria Paradisus Judaeorum obejmuje okres od 1506 do 1648 roku, czyli czasy, które często traktowane są jako „złoty wiek” polskich Żydów. Ludność żydowska cieszyła się dużym stopniem autonomii, nie tylko na lokalnym, lecz także na prowincjonalnym i centralnym szczeblu. Przykładem tego może być powstanie i działalność Sejmu Czterech Ziem (Waad Arba Aracot) w Koronie oraz Sejmu Żydów Litwy (Waad Medinat Lita). Gwałtowny wzrost ludności zmienił niewielkie i nieliczne jeszcze w okresie średniowiecza społeczności żydowskie w duże i rozwinięte gminy, które posiadały religijną i kulturową specyfikę charakterystyczną dla diaspory żydowskiej na terenach połączonej w 1569 roku węzłem unii realnej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. We wczesnej epoce nowożytnej Żydzi w polsko-litewskiej Rzeczypospolitej stali się największą żydowską społecznością na świecie i centrum świata aszkenazyjskiego.

W tym okresie Żydzi zaczęli również coraz częściej osiedlać się na wschodnich obszarach Rzeczypospolitej, tworząc nowe społeczności w szlacheckich prywatnych miastach i rozległych majątkach ziemskich (latyfundia). Wykorzystując gospodarcze możliwości na kolonizowanych terenach, nawiązywali ścisłe stosunki gospodarcze z polską szlachtą, występując na przykład w roli dzierżawców i zarządców ich majątków.

W prezentowanym okresie Żydzi na terytorium Polski i Litwy wytworzyli styl życia, który był zarazem wyrazem żydowski i specyficznie polski. Rozkwit cywilizacji żydowskiej zostanie zaprezentowany w samym sercu galerii Paradisus Judaeorum. Wokół modelu Krakowa-Kazimierza, centralnego punktu galerii, znajdują się tematyczne ekspozycje poświęcone tolerancji, żydowskiej nauce i drukarstwu, gminnej autonomii i życiu gospodarczemu.

TRANSFORMACJA I EKSPANSJA

Pierwsza część stanowi łącznik z poprzedzającą galerią średniowieczną. Ukazuje przemiany, jakie zaszły w Rzeczypospolitej u progu nowożytności: przejście od monarchicznego, w miarę scentralizowanego państwa stanowego do państwa typu federacyjnego (unia lubelska, 1569), ogromnego terytorialnie, zróżnicowanego etnicznie i wyznaniowo, zdecentralizowanego i zdominowanego gospodarczo oraz ustrojowo przez szlachtę (konstytucja Nihil novi, 1505). Wszystkie te elementy – choć w różnym stopniu – determinowały położenie ludności żydowskiej. Szczegółowe znaczenie miała tu konstytucja sejmu 1539 roku, przekazująca szlachcie władzę administracyjną i sędziowską nad Żydami zamieszkującymi dobra szlacheckie, co doprowadziło do swoistego dualizmu – powstania podziału na Żydów podległych władzy królewskiej i Żydów „pańskich”.

Tę część ekspozycji zamyka mapa pokazująca przemiany liczebności i rozmieszczenia skupisk żydowskich na terenach Rzeczypospolitej w okresie od XVI/XVII w. do 1765 roku.

MODEL KRAKOWA-KAZIMIERZA

Sercem galerii jest instalacja poświęcona życiu Żydów w największej społeczności żydowskiej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jednej z największych gmin żydowskich w Europie w tym okresie. Topograficzny model Krakowa i sąsiedniego Kazimierza, wspierany przez audiowizualną prezentację i interaktywną ladę, łączy główne tematy galerii, przede wszystkim rozkwit cywilizacji żydowskiej i gminnej autonomii. Ekspozowane tu źródła z epoki pozwalają na określenie miejsc na modelu – nie tylko w dzielnicy żydowskiej, w zmieniających się granicach „żydowskiego miasta” Kazimierz, lecz również w samym Krakowie

– związanych z konkretnymi osobami, zdarzeniami i wydarzeniami, w tym synagogami, łaźniami, cmentarzem, domami prywatnymi, miejscami prowadzenia interesów, kościołami i budynkami miejskimi. Kluczowe budynki w samym Krakowie stanowią okazję do eksploracji związków między Żydami i chrześcijanami oraz roli Żydów w gospodarczym i intelektualnym życiu miasta: Wawel, gdzie żydowscy lekarze, kupcy i inni Żydzi służyli królowi; Akademia Krakowska, później znana jako Uniwersytet Jagielloński, gdzie w I połowie XVI w. nauczano m.in. języka hebrajskiego; żydowskie drukarnie i miejsca prowadzenia interesów.

TOLERANCJA

Koncepcja Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako kraju tolerancji wyznaniowej znalazła odbicie w akcie Konfederacji Warszawskiej z 1573 roku i odpowiadała realiom gospodarczym, politycznym i społecznym wielokulturowej Rzeczypospolitej, zamieszkałej przez wiele grup religijnych (nie tylko katolików, lecz także protestantów różnych wyznań, prawosławnych, unitów,

Ormian, muzułmanów i Żydów) oraz etnicznych (oprócz Polaków i Żydów między innymi Litwinów, Rusinów, Niemców, Włochów, Szkotów, Tatarów, Ormian). Ikoniczny dla tej różnorodności jest obraz z końca XVII wieku – Taniec śmierci z kościoła oo. bernardynów w Krakowie.

Mimo przemocy, której Żydzi doświadczyli ze strony innych grup ludności oraz oskarżeń o profanację hostii i mordy rytualne, Rzeczpospolita Obojga Narodów była pod wieloma względami bardziej tolerancyjna dla różnych społeczności wyznaniowych niż większość ówczesnej Europy. Dla sytuacji polskich Żydów typowa była rozbieżność między antyżydowską propagandą a tolerancją okazywaną w codziennym współżyciu. Prezentacja różnych aspektów tolerancji religijnej w dawnej Rzeczypospolitej z jednej strony potwierdza, z drugiej zaś poddaje w wątpliwość wizję Polski jako „Paradisus Judaeorum” – raj dla Żydów. Określenie to pochodzi z antyżydowskiego pamfletu, który w wieloznaczny sposób stwierdza, że „Polska jest rajem dla szlachty, piekłem dla chłopów, a rajem dla Żydów”.

REMU

Rabin Mojżesz Isserles, zwany Remu, był jednym z najwybitniejszych rabinów swoich czasów. Założył słynną krakowską jesziwę, uczestniczył w zjazdach sejmu żydowskiego i opublikował prace, które do dziś służą jako przewodnik dla Żydów w ich codziennym życiu. Jego dzieło Mappa (dosłownie „obrus”), które składa się z komentarzy do dzieła Szulchan Aruch (dosłownie „nakryty stół”) Józefa Caro, odzwierciedla specyfikę prawa aszkenazyjskiego z modyfikacjami w stosunku do wersji sefardyjskiej. Komentarze te zostały szybko włączone do późniejszych publikacji Szulchan Aruch. Sieć jego korespondentów – zilustrowana przez mapę – ukazuje międzynarodowy zasięg wymiany myśli między uczonymi żydowskimi.

DRUKARSTWO ŻYDOWSKIE

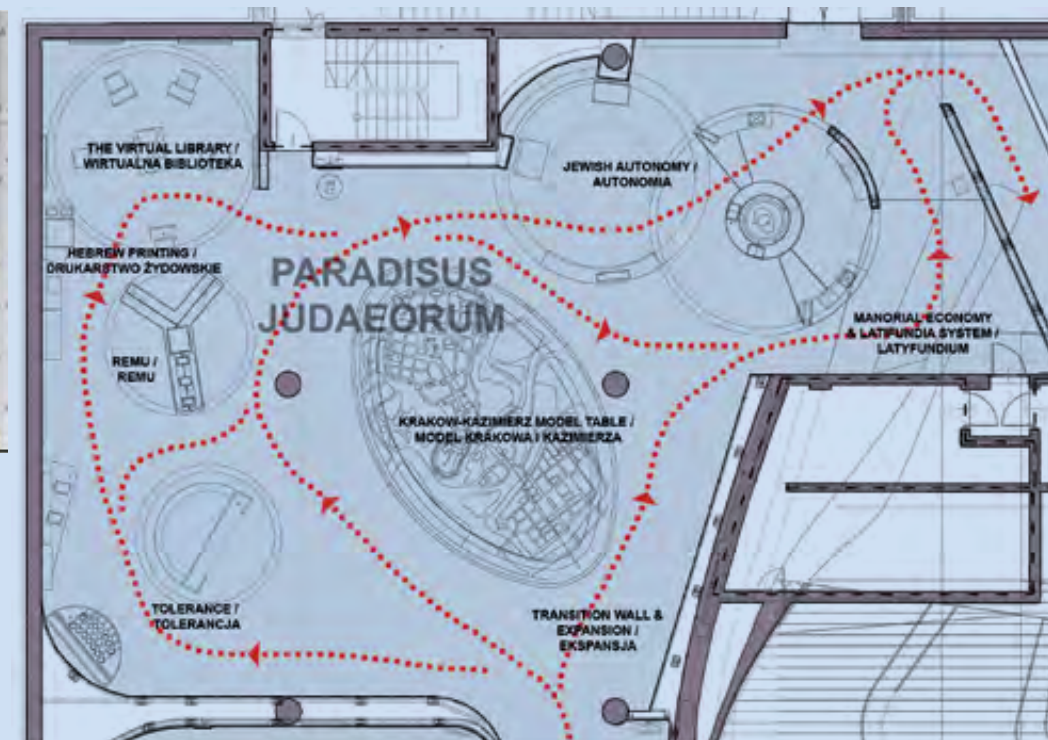
Rzeczpospolita Obojga Narodów była jednym z najważniejszych ośrodków intelektualnych w żydowskiej Europie, o czym świadczy rozwój na jej ziemiach drukarstwa w języku hebrajskim i jidysz. Dzięki drukowi po raz pierwszy ważne teksty stały się dostępne dla szerszej rzeszy czytelników i odegrały istotną rolę w żydowskiej twórczości kulturalnej. Ekspozycja przedstawia historię pierwszych drukarni w Polsce, dwóch w Krakowie (oficyny braci Haliaczów, Izaaka Prostica i jego synów) oraz jednej w Lublinie. Niezwykła historia drukarni Haliaczów zwraca uwagę na problem konwersji: bracia Haliaczowie, którzy w 1534 roku założyli pierwszą żydowską drukarnię w Polsce, wydali kilkanaście ksiąg w języku hebrajskim i jidysz; po trzech latach od rozpoczęcia działalności przyjęli chrzest, a później jeden z braci opublikował niemiecki przekład Nowego Testamentu – transkrypcji literami hebrajskimi.

WIRTUALNA BIBLIOTEKA

Wirtualna Biblioteka prezentuje skarby żydowskiej nauki i publikacje w języku hebrajskim i jidysz, które odzwierciedlają kreatywność i szeroki zasięg intelektualnych zainteresowań żydowskich uczonych w Rzeczypospolitej w tym okresie. W jej centrum znajduje się interaktywny stół, który prezentuje podstawowe teksty – Humash (Pięcioksiąg), Mikraot Gedolot (tzw. rabiniczna Biblia), Talmud i Kli Yakar, superkomentarze i komentarze do kluczowych tekstów jako ważną formę twórczości intelektualnej i literackiej. Zorganizowana jest wokół czterech tematów – bejt midraszu (szkoła, w której modlono się i studiowano święte księgi), jesziwy, domu i gabinetu uczonego. Każdy prezentowany jest za pomocą interaktywnego pulpitu, na którym można zapoznać się z książkami związanymi z tym obszarami. Daje to nie tylko możliwość pokazania starych druków, co jest interesujące samo w sobie, lecz także przedstawienia różnych typów literatury żydowskiej (fragmenty tekstów będą tłumaczone), kodyfikacji prawa aszkenazyjskiego, wpływu druku na standaryzowanie się dotychczas rękopiśmiennych tekstów, edukacji dzieci, pozycji kobiet, rozwoju literatury w języku jidysz. Jako całość, Wirtualna Biblioteka ukazuje wyjątkową rolę, jaką polsko-litewska Rzeczpospolita odegrała w rozwoju żydowskiej nauki.

AUTONOMIA

Nigdzie indziej w Europie samorząd żydowski, zarówno na poziomie lokalnym, prowincjonalnym i centralnym nie był tak autonomiczny, jak w Rzeczypospolitej. Centralną instytucją był żydowski sejm, osobny dla Żydów Korony Polskiej i osobny dla Żydów z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Bogate materiały dotyczące społeczności

Poznania ukazują funkcje administracyjne, podatkowe, sądownicze, charytatywne i religijne żydowskiej gminy. Interaktywna prezentacja pinkasu (manuskrypt dokumentujący życie wspólnoty), w tym wypadku poświęconego elektorom poznańskim, zawiera listę wybranych urzędników i wytyczne dla nich. Podczas gdy pinkas ukazuje funkcjonariuszy gminy żydowskiej, zrekonstruowana skrzynia kahału (zarząd gminy), wypełniona cennymi przedmiotami (gotówką, weksłami, papierami wartościowymi, dokumentami prawnymi), poszerza perspektywę, rzucając światło na prawne i handlowe stosunki między Żydami i chrześcijanami.

LATYFUNDIUM

Zawarta w 1569 roku w Lublinie unia, która zjednoczyła Królestwo Polskie z Wielkim Księstwem Litewskim, ostatecznie przypieczętowała włączenie części Ukrainy do Korony Polskiej. Rozpoczęło to falę kolonizacji i rozwoju gospodarczego ziem ukraińskich, którym towarzyszył wzrost liczby ludności żydowskiej i jej ekspansja osadnicza, co z kolei przyczyniało się do ogólnego rozwoju gospodarczego. Centralną rolę w gospodarce odgrywały dobra szlacheckie i latyfundia, rozległe tereny należące do magnatów, co niniejsza ekspozycja prezentuje na przykładzie gospodarczej działalności Jana Zamoj-

skiego, jednego z najbardziej wpływowych magnatów i najwęższych w tym czasie właścicieli ziemskich. Żydzi dzięki swemu udziałowi w systemie gospodarki szlacheckiej zyskiwali kluczowe znaczenie dla przeżywającej dobrą koniunkturę ekonomiki Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wówczas jednego z największych państw w Europie. Żydzi byli aktywni na wszystkich poziomach życia ekonomicznego w dobrach szlacheckich – na wsi, w folwarkach, małych miastach i rezydencjach magnackich. Szczególną uwagę należy zwrócić na działalność żydowskich dzierżawców oraz udział Żydów w transporcie różnych produktów do Gdańska, zwłaszcza zboża. Ekspozycja prezentuje unikalny materiał w postaci rejestrów glejtów dla kupców żydowskich, zezwalających im na pobyt i handel na terenie miasta Gdańska. W tym kontekście zostaną ukazane również wyzwania w przestrzeganiu żydowskiego prawa religijnego, jakie towarzyszyły kontaktom ze środowiskiem chrześcijańskim. Zaangażowaniu w gospodarce latyfundiów towarzyszyły też rosnące napięcia – Żydzi musieli określić swoje miejsce i rolę w relacjach ze szlachtą i chłopami, a jednocześnie służyć własnej społeczności. Wybuch powstania Chmielnickiego w 1648 roku stanowi cezurę dla historii Żydów polskich w ramach epoki nowożytnej.

miasteczko

(XVII – XVIII W.)

PROF. MARCIN WODZIŃSKI, UNIWERSYTET WROCŁAWSKI

Chronologicznie, galeria obejmuje okres od połowy XVII do schyłku XVIII wieku, a więc okres ograniczony powstaniem Chmielnickiego z jednej strony i rozbiorami Rzeczypospolitej z drugiej. Terytorialnie – prezentuje obszar ówczesnej Rzeczypospolitej, a duża część narracji odnosi się do terenów etnicznie niepolskich (obecnie litewskich, białoruskich czy ukraińskich). Najważniejsze procesy demograficzne kształtujące geograficzny i społeczny obraz struktury osadniczej Żydów w XVII- i XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej to przesuwanie się osadnictwa żydowskiego z zachodu na wschód i towarzyszące temu stopniowe przenoszenie środka ciężkości z wielkich miast królewskich (Kraków, Poznań w XVI wieku) do małych miast prywatnych, często usytuowanych na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. W końcu XVIII wieku największym ośrodkiem żydowskim w Rzeczypospolitej i jednym z największych w Europie nie było żadne z wielkich miast królewskich, lecz prywatne Brody. Ten kluczowy dla dziejów polskich Żydów proces zadecydował o umieszczeniu galerii właśnie w przestrzeni małego kresowego miasteczka i także jej zatytułowanie. Galeria Miasteczko świadomie nie posługuje się obciążonym historyograficznym pojęciem sztetl, mimo że jej głównym tematem jest prezentacja form i organizacji życia w miejscach utożsamianych z tym właśnie terminem, silnie kształtującym popularne wyobrażenia na temat żydowskiego życia w mitologicznej „Europie Wschodniej”. Galeria ma więc funkcję demitologizującą, nadając historyczną specyfikę opowieści o formach życia w XVII- i XVIII-wiecznych miasteczkach dawnej Rzeczypospolitej, demonstrując ich uwikłanie w szerszy kontekst historyczny, przedstawiając siłę i znaczenie wielorakich kontaktów ze światem nieżydowskim, innymi grupami etnicznymi i wyznaniowymi, a przede wszystkim odrzuca idylliczny

obraz ponadczasowego sztetla. W przypadku ekspozycji początkowych i końcowych galeria ma układ chrono-tematyczny, ekspozycję środkową porządkuje układ tematyczny. Poszczególne ekspozycje galerii Miasteczko zostały zgrupowane wokół dwóch centralnych punktów. Tematy składające się na prezentację życia społeczno-gospodarczego skupione są wokół Rynku – centrum gospodarczego i społecznego życia miasteczka. Są to ekspozycje poświęcone stosunkom gospodarczym, sferze publicznych relacji i organizacji życia zbiorowego, życiu rodzinnemu i domowemu, ambiwalentnym postawom Kościoła katolickiego wobec Żydów oraz codziennym relacjom między żydowskimi i nieżydowskimi mieszkańcami miasteczek. Druga grupa tematów związana jest z Synagogą. Tutaj prezentowane są głównie życie religijne i jego formy organizacyjne, XVIII-wieczna duchowość i nowe trendy religijne (początki chasydyzmu, wileński Gaon i początki haskali), zwyczaje religijne, a przede wszystkim bezprecedensowy rozwój żydowskiej kultury materialnej i duchowej na ziemiach Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku. Miejscem szczególnie ważnym dla prezentacji żydowskiej kultury materialnej jest rekonstrukcja dachu drewnianej synagogi i jej polichromowane sklepienie – centralny obiekt w galerii, oraz ekspozycja poświęcona sztuce nagrobnej.

KORYTARZ OGIA I ŻÓŁKIEW

Korytarz Ognia wprowadza podstawowe informacje na temat wojen drugiej połowy XVII wieku i ich skutków dla społeczności żydowskiej, skupiając się na powstaniu Chmielnickiego, ale wspomina „potop” i inne wojny tego czasu. Okrucieństwa wojny polsko-ukraińskiej, znane w tradycji żydowskiej jako katastrofa 1648 roku, nabierają osobistego wymiaru dzięki wykorzystaniu autobiograficznej

narracji żydowskiego świadka tych wydarzeń, Natana Hanowera. Ekspozycja dotycząca Żółkwi jest bezpośrednią kontynuacją poprzedniej, paradoksalnie zestawia informacje o skali katastrofy lat 1648–1649 z niezwykłą witalnością życia żydowskiego w południowo-wschodnich prowincjach Rzeczypospolitej tuż po powstaniu Chmielnickiego i po fali zniszczeń z połowy XVII stulecia. Umieszczenie narracji w Żółkwi pozwala na powiązanie opowieści o odrodzeniu osadnictwa żydowskiego z głównymi postaciami tej epoki, właścicielami miasta – Żółkiewskimi i Sobieskimi. Rozwój drukarni hebrajskiej w Żółkwi kontynuuje wątek drukarstwa żydowskiego zainicjowany w galerii Paradisus Judaeorum.

RYNEK

Nawiązuje bezpośrednio do kończącej poprzednią galerię ekspozycji poświęconej nowożytnym latyfundiom i roli Żydów w ich gospodarczym życiu. Ilustrowany jest XVIII-wiecznymi akwarelami dokumentującymi życie kresowych latyfundiów Poniatowskich. Przede wszystkim jednak, Rynek to – jak wspomniano wcześniej – centralny punkt opowieści o życiu ekonomicznym Żydów w XVII- i XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. Interak-

tywna instalacja przedstawia zarówno ich udział w lokalnej gospodarce, jak i znaczenie dla regionalnych, krajowych i międzynarodowych rynków handlowych. Fascynujące pamiętniki kupca żydowskiego Dow Bera Birkenthała z Bolechowa, zestawione z żydowskimi kalendarzami handlowymi, listami towarów oferowanych na jarmarkach przez kupców żydowskich, mapami czy regulacjami prawnymi dotyczącymi tej sfery aktywności, przybliżają wiedzę o działalności gospodarczej, lecz także informują o relacjach społecznych, formach aktywności publicznej (w tym religijnej), relacjach żydowsko-nieżydowskich, formach organizacji społeczności żydowskiej. Rynek jest też punktem łączącym inne ekspozycje: Karczmę, Dom, Kościół, eksponując ich wspólne wątki i przekaz.

KARCZMA

Ekspozycja prezentuje przede wszystkim znaczenie produkcji, sprzedaży i konsumpcji alkoholu dla zmieniającej się gospodarki dominialnej w XVII i XVIII wieku oraz miejsce Żydów w tym ważnym procesie ekonomiczno-społecznym. W ten sposób przybliża korzenie popularnego w kulturze polskiej stereotypowego obrazu Żydakarczmarza (w antysemitkiej propa-

gandzie oskarżanego o rozpijanie polskiego chłopą), ukazując rzeczywiste role historycznych uczestników tego procesu. Karczma jest też miejscem mniej zinstytucjonalizowanych form współżycia między Żydami i nie-Żydami (lokalną ludnością wiejską i podróżnymi), co uzupełnia obraz tych relacji ukształtowany w poprzedniej ekspozycji, informując przy okazji o ważnym społecznie procesie żydowskiego osadnictwa w dobrach wiejskich.

DOM

Narracja w tej części galerii koncentruje się na kulturze materialnej XVIII-wiecznego domu żydowskiego i życiu codziennym, zwłaszcza życiu kobiet, ich praktykach religijnych, „medycznych”, zajęciach domowych, udziale w życiu gospodarczym, czytelnictwie, wierzeniach. Opowieść wykorzystuje głównie jidyszowe książki dla kobiet: biblijną parafrazę „Cene Urene”, popularną literaturę religijną zachęcającą do przestrzegania norm i obyczajów religijnych, zbiory jidyszowych modlitw dla kobiet, tzw. tchines czy poradniki medyczne. Ekspozycję uzupełniają XVII- i XVIII-wieczne przedstawienia żydowskiego życia domowego i zbiór obiektów historycznych związanych z domowymi rytuałami cyklu świątecznego, zawsze ze szczególną dbałością o wyjaśnienie ich historycznej i polskiej specyfiki.

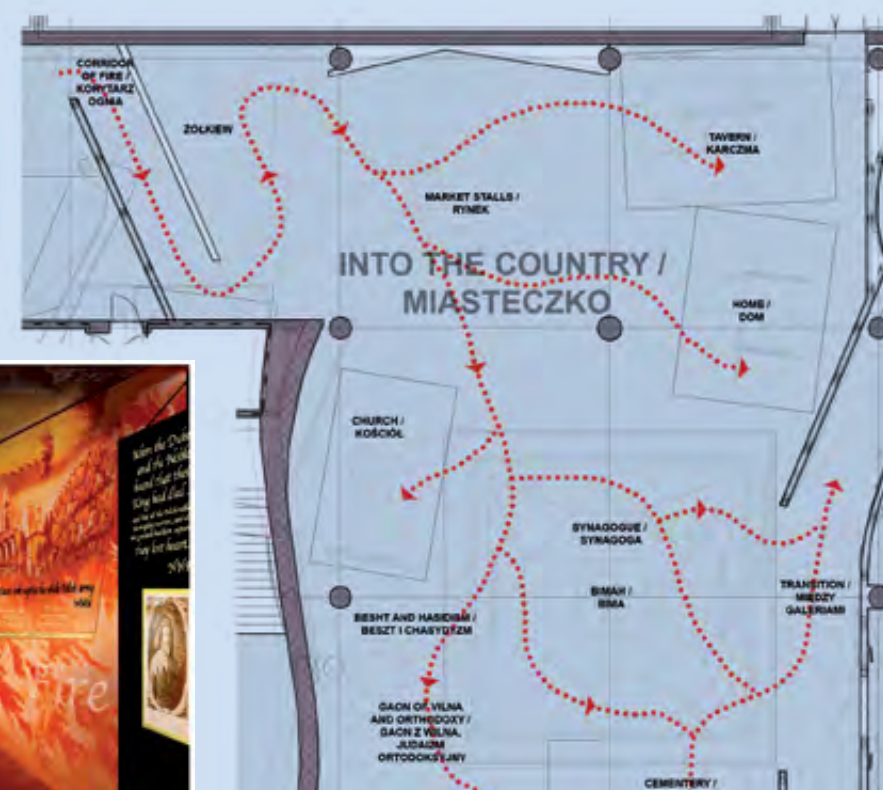
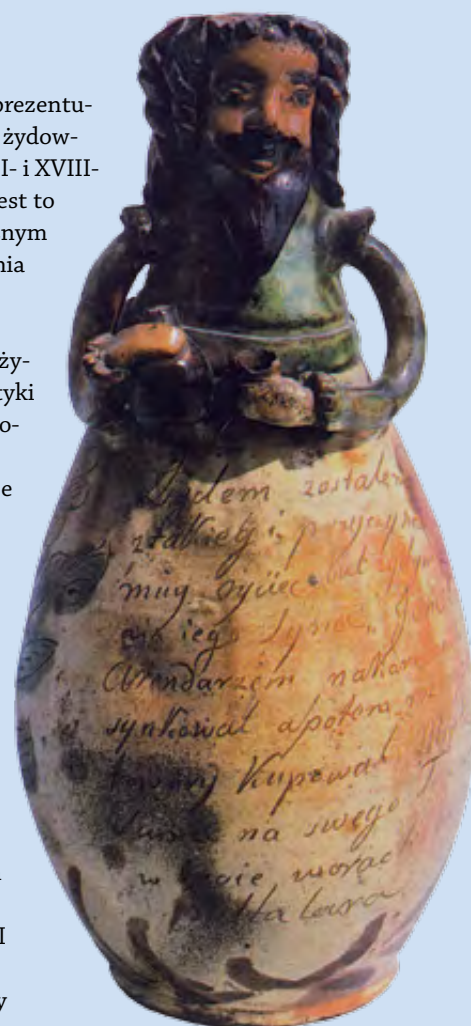
KOŚCIÓŁ

Narracja ekspozycji wychodzi od wielokrotnie powtarzanych w XVIII wieku przez hierarchów Kościoła katolickiego ostrzeżeń przed skutkami zbyt szybkiego, ich zdaniem, wzrostu demograficznego ludności żydowskiej oraz wynikłymi z tego częstszymi i coraz bliższymi relacjami między ludnością chrześcijańską i żydowską. Antyżydowskie nauczanie Kościoła jest skonfrontowane z bliskimi relacjami gospodar-

czymi i społecznymi, łączącymi liczne kościoły i klasztory (katolickie, prawosławne czy unickie) z ludnością żydowską – często największymi dłużnikami instytucji kościelnych. W ten sposób galeria przedstawia kontrast między teorią i praktyką społeczną. Podobnie, opowieść o oskarżaniu Żydów o dokonywanie tzw. mordów rytualnych wychodzi od nauczania Kościoła hierarchicznego, stanowczo odcinającego się od tego oskarżenia, przeciwstawionego jednak powszechnej wśród chrześcijan wierze w to oskarżenie i licznym przypadkom procesów. Kontakty międzywyznaniowe podsumowuje prezentacja konwersji i konwertytów, zarówno tych najsławniejszych (Jakub Frank), jak i nieznanych, a typowych.

SYNAGOGA

Jest to centralna przestrzeń prezentująca bezprecedensowy rozwój żydowskiego życia religijnego w XVII- i XVIII-wiecznej Rzeczypospolitej. Jest to również obszar narracji o ważnym historycznie procesie osłabienia władzy instytucji religijnych i o narastających konfliktach społecznych we wspólnotach żydowskich. Wychodząc od krytyki stosunków społecznych głoszonej przez ówczesnych kaznodziejów, ekspozycja prezentuje zarówno diagnozę tego stanu rzeczy, jak i anatomię rzeczywistych konfliktów wokół kahału i rabinatu, przedstawionych na przykładzie zajęć w Słucku i Orli. Synagoga i jej artystyczna forma jest sama w sobie ważnym i atrakcyjnym tematem, jednym z najbardziej widowiskowych w całej wystawie stałej. Największym osiągnięciem cywilizacyjnym Żydów polskich w XVII i XVIII wieku jest bezprecedensowy rozwój kulturalny, obejmujący

szerokie spektrum zagadnień od form kultury materialnej, przez kulturę symboliczną i literaturę, aż po nowe formy życia religijnego. Sposobem na przybliżenie tych treści jest największa atrakcja galerii – sklepienie drewnianej synagogi z Gwoźdźca wykonane współcześnie, lecz przy pomocy tradycyjnych materiałów, narzędzi i technik. Nie-samowita polichromia zawiera bogate treści symboliczne, odwołujące się do kanonu żydowskiej literatury religijnej, współczesnych wyobrażeń mistycznych i kabalistycznych, a także motywów chrześcijańskiej sztuki ludowej. Stojąc pod tą imponującą konstrukcją, zwiędzający poczuć wyjątkową atmosferę życia Żydów w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku.

CMENTARZ

Ekspozycja kontynuuje prezentację form żydowskiej kultury materialnej i jej unikatowych osiągnięć, jednocześnie wprowadza wątki wierzeń religijnych, popularnej obyczajowości oraz silnego wpływu wyobrażeń mistycznych i kabalistycznych na przedstawienia religijne i wierzenia Żydów. Poza przedstawieniami ówczesnej sztuki nagrobnej, wykorzystuje przede wszystkim replikę XVII-wiecznej skarbony na datki zbierane tradycyjnie w czasie pogrzebu. Skarbona przedstawia sceny

rytuału pogrzebowego, a narracja objaśnia i uzupełnia je ekscerptami XVIII-wiecznego testamentu Naftalego hakohena Katza, opisującymi specyficzne obyczaje pogrzebowe.

NOWA DUCHOWOŚĆ

Galerię Miasteczko uzupełniają prezentacje poświęcone konfliktom religijno-społecznym tego okresu oraz rodzącym się trendom duchowym, widzianym przez pryzmat życia i działalności trzech wybitnych postaci: Izraela Baal Szem Towa (chasydyzm), Eliasza Gaona z Wilna (studia nad Torą) oraz Menachema Mendla Lefina (haskala). Każdy z tych tematów będzie przedmiotem szczegółowej prezentacji w galerii Wyzwania Nowoczesności, tutaj sygnalizują one jedynie niezwykle kreatywność intelektualną i duchową XVIII-wiecznego żydostwa polskiego oraz twórczą atmosferę fermentu zrodzonego w trudnym okresie głębokich konfliktów, kryzysów i niepokojów targających społecznością Żydów polskich u schyłku istnienia Rzeczypospolitej. Upadek Rzeczypospolitej i jego skutki dla Żydów polskich są przedmiotem prezentacji następnej galerii.

wyzwania nowoczesności

DŁUGI WIEK XIX

PROF. MARCIN WODZIŃSKI, UNIWERSYTET WROCŁAWSKI

Galeria obejmuje lata 1795–1914 oraz okresy przejściowe 1772–1795 (okres upadku Rzeczypospolitej) i 1914–1918 (I wojna światowa). Dotyczy całego terytorium dawnej Rzeczypospolitej, nie zakłada jednak „polskości” wszystkich znajdujących się w tych granicach Żydów. W istocie, różnicowanie się tożsamości i identyfikacji społeczności żydowskiej zamieszkującej terytoria dawnej Rzeczypospolitej jest jednym z ważnych elementów narracji historycznej galerii. Główne tematy galerii to przede wszystkim zmiany form życia społeczności żydowskiej pod wpływem przeobrażeń zachodzących na ziemiach polskich w XIX wieku (tzw. wyzwania nowoczesności), w tym upadek Rzeczypospolitej i zmiana ram polityczno-prawnych, ingerencje państwa w sfery życia dotychczas pozostające poza obszarem jego zainteresowania, zmiany gospodarcze w społeczności żydowskiej zachodzące pod wpływem ogólniejszych przeobrażeń przedkapitalistycznych i kapitalistycznych na ziemiach polskich (industrializacja, nowe stratyfikacje i klasy społeczne, urbanizacja, nowoczesne ideologie), polityzacja społeczności żydowskiej i kształtowanie się nowoczesnej kultury żydowskiej. W narracji tych tematów nacisk został położony na formy „obronnej modernizacji” i ruchy dążące do obrony tradycyjnych wartości świata przednowoczesnego, np. chasydyzm, litewskie jesziwy, ale też ambiwalentny program haskali, zainteresowanej jednakowo modernizacją i obroną żydowskiej tożsamości zbudowanej na kategoriach religijnych i kulturze hebrajskiej. Drugim z głównych tematów galerii jest bezwzględny i względny wzrost liczby ludności żydowskiej oraz konsekwencje tego procesu dla roli społeczności Żydów polskich w Polsce i w diasporze żydowskiej. Wreszcie, sygnalizowane już zagadnienie trzecie – redefinicja pojęcia „Żyda polskiego” w sytuacji braku państwa

polskiego, co obejmuje zarówno pytania o tożsamość własną, jak i identyfikacje wymuszone, narzucane z zewnątrz, czy też zagadnienie postawy społeczności żydowskiej wobec polskich aspiracji narodowych oraz kierunków akulturacji i integracji tejże ludności. Narracyjnie – radykalne, głębokie zmiany form życia społeczności żydowskiej w XIX wieku przedstawione zostały z perspektywy dnia codziennego i z pozycji zwykłych „zjadaczy chleba”. Wynika to z założonej anty-elitarności narracji, zainteresowanej jednakowo losem wybitnych jednostek, jak i tysięcy rzesz prostych Żydów mieszkających w miastach i miasteczkach Europy Wschodniej, która ma wprowadzić widza w rolę uczestnika, stopniowo dowiadującego się o tempie i kierunku przemian. Zwiedzający odkrywa więc znaczenie zachodzących procesów wraz z bohaterem, a sama zmiana jako naczelną kategorię narracyjną ujęta została dwójako: jako doświadczanie zmiany, bez świadomości skali i kierunku (historia doświadczenia) oraz refleksja retrospektywna, wynikła z rodzącej się świadomości skali i znaczenia zmiany (literatura autobiograficzna). Dzięki licznym żydowskim pamiętnikom z tego czasu, możliwe jest opowiedzenie wszystkich tych przemian głosem historycznych bohaterów narracji. Autobiografie Pauliny Wengeroff i Jecheskiela Kotika towarzyszą zwiedzającemu, tworząc fizyczną wstęgę biegnącą przez całą galerię. Narratorzy ci pojawiają się też w wielu innych miejscach opowieści jako jej bohaterowie. Nacisk na historię doświadczenia i mikrohistorie nadaje indywidualny charakter ogólniejszym procesom historycznym, stojącym za opowieściami naszych narratorów. Galeria XIX wieku ma układ chrono-tematyczny. Pierwsza jej część wprowadza wątek wielkich transformacji geopolitycznych i debaty nad tzw. kwestią żydowską, kształtujące

realia tego czasu (ekspozycje Przejście, Kołacz Królów i Salon), a następnie przedstawia ich skutki dla ludności żydowskiej na ziemiach polskich (Wesele). Następna część (Haskala, Jesziwy, Chasydyzm) omawia rozwój nowych form organizacji społeczności żydowskiej od przednowoczesnych struktur quasi-stanowych do nowoczesnych wspólnot woluntarnych, a często wobec siebie konkurencyjnych. Dalej, od Dworca po Barykady, galeria skupia się na procesach urbanizacyjnych, industrializacyjnych, nowej mobilności społecznej i terytorialnej, a wreszcie polityzacji i rozwoju nowoczesnej kultury żydowskiej.

PRZEJŚCIE

Linia narracyjna prowadzi do metropolitalnej Warszawy i historii społeczno-politycznej okresu 1772–1795. Wykorzystane tu olejne obrazy z epoki, dokumenty i prezentacje multimedialne sygnalizują kolejne rozbiory, wojny, próby reformy państwa i ich skutki.

KOŁACZ KRÓLÓW

Ekspozycja inspirowana XVIII-wieczną grafiką, przedstawiającą europejskich władców rozszarpujących mapę Polski, stawia pytania o bezpośrednie skutki rozbiorów dla społeczności żydowskiej i jej reakcje na zmieniające się warunki życia. Widz, zasiadając na jednym z trzech tronów, symbolicznie reprezentujących trzy zaborcze imperia, może obejrzeć film i interaktywną prezentację przybliżającą skalę i kierunek zmian w życiu Żydów pod zaborami. Przeobrażenia skomentowane są głosami żydowskich narratorów i żydowskich reakcji na przedstawione tu zmiany, a mapy trzech państw zaborczych wprowadzają szerszy kontekst polityczny i demograficzny.

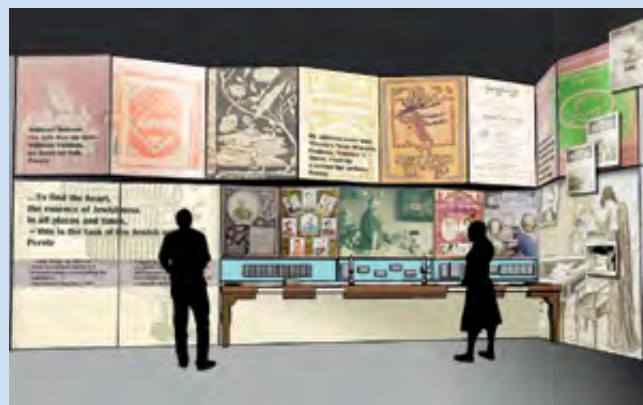

SALON

Bezpośrednią kontynuacją wątku polityczno-prawnych przemian omawianych w Kołacz Królów jest ekspozycja zaaranżowana na wzór warszawskiego mieszkania Judyty Zbytkower, żydowskiej przedstawicielki ówczesnych elit gospodarczych, uczestniczki polskiego życia publicznego. Tu zwiedzający poznają główne tematy debaty nad tzw. kwestią żydowską, czyli polskie spory na temat kierunku, zakresu i możliwości społecznej integracji Żydów, w tym główną linię ewolucji tej debaty, od inkluzywnych głosów z okresu Sejmu Wielkiego do rozczarowania projektami reform i prób wykluczenia Żydów ze społeczeństwa polskiego zgłaszanych po 1815 roku. W tej części galerii widz zetknie się też z takimi problemami jak Żydzi a zaborcy i Żydzi a polski ruch niepodległościowy.

WESELE

Kolejna część galerii, a przy okazji największa w muzeum kolekcja oryginalnych obiektów historycznych, opowiada o tym, jak i dlaczego w XIX wieku zmieniło się żydowskie życie codzienne, jak Żydzi reagowali i radzili sobie z wymuszonymi zmianami oraz jakie nowe formy organizacji społecznej wykształcili. Omawiane tu czynniki zmian to wspomniane wcześniej reformy państwowe, ogólniejsze procesy modernizacyjne, ideologie oświeceniowe i post-oświeceniowe, przeobrażenia we wnętrzu samej społeczności żydowskiej. Wychodząc od tradycyjnych obrazów i opisów wesela żydowskiego, ekspozycja przedstawia, jak, dlaczego i z jakimi skutkami przeobrażeniu ulegały nawet najbardziej tradycyjne obszary życia. Kreatywne strategie życia codziennego są tu głównym tematem ekspozycji.

HASKALA, JESZIWI, CHASYDYZM

Oświecenie żydowskie (haskala), świat studiów rabinicznych i początki chasydyzmu pojawiły się już w galerii Miasteczko. W galerii Długi Wiek XIX ruchy te przedstawione są w momencie swojego najpełniejszego rozwoju, gdy zdominowały życie wschodnioeuropejskich Żydów i wytworzyły nowe formy organizacji żydowskiego życia zbiorowego, a narracja skupia się na wpływie tych nowych form na życie szerokich rzesz społeczności żydowskiej na ziemiach polskich. Narracja ekspozycji: Haskala, Chasydyzm, Salon i Wesele silnie uwzględnia genderowy aspekt przedstawionych historii, eksponując rolę i procesy wykluczania kobiet z życia publicznego społeczności żydowskiej oraz próby ich włączania.

DWORZEC

Gwałtowne przyspieszenie procesów industrializacji i urbanizacji, a także pojawienie się nowych trendów politycznych i kulturowych nadają ton pozostałej części galerii. XIX-wieczny dworzec kolejowy to miejsce prezentacji głównych czynników tych zmian. Stacja kolejowa jako ikona nowoczesności jest przestrzenią, w której widzowie dowiedzą się o roli kolei żelaznych w przekształcaniach społecznych i gospodarczych drugiej połowy XIX wieku, o wzroście mobilności terytorialnej i społecznej. Poruszone tematy obejmują gwałtowny wzrost demograficzny i jego konsekwencje, emancypację prawną i jej ograniczenia, procesy migracyjne, urbanizację i industrializację. Znaczenie przemysłowców żydowskich w tworzeniu sieci kolejowej egzemplifikowane jest opowieścią o karierach Samuela Poliakowa, Jana Blocha i Leopolda Kronenberga.

ŁÓDŹ

Oszalamiające kariery przemysłowców, ale też tworzenie się skupisk żydowskiej biedoty są tematami kolejnej części galerii. Rozwój imperium Łódzkiego króla bawełny, Izraela Poznańskiego, jest skontrastowany z nędzą Bałut – łódzkiej dzielnicy robotniczej zdominowanej przez żydowskich wyrobników. Nieograniczone możliwości kariery wielkich przemysłowców żydowskich, ale też życie robotników i rodzące się konflikty gospodarczo-społeczne, dominują w opowieści o przemysłowej Łodzi.

INTEGRACJA

Ta część galerii podejmuje jeden z głównych tematów XIX-wiecznej historii Żydów polskich, tj. procesy integracji społecznej, akulturacji i towarzyszące im przemiany tożsamościowe, w tym zmaganie się z pytaniem o możliwe i wskazane kierunki integracji. Galeria przedstawia zarówno ścieżki prowadzące do integracji ze społecznością polską i propolskiej akulturacji, jak i inne drogi integracji, np. dominującą w zaborze pruskim postawę „Niemca wyznania mojżeszowego”. Prezentacja poświęcona środowisku Wielkiej Synagogi na Tłomackiem w Warszawie i innych postępowych synagog na ziemiach polskich (Poznań, Lwów, Kraków) przedstawia formy społeczne, w jakich owe identyfikacje mogły się wyrażać.

PRZEMOC

Ekspozycja rozpoczyna się opowieścią o fali pogromów z lat 1881–1884, relacjonowanych depeszami agencyjnymi. Jednak wybuch przemocy w latach osiemdziesiątych XIX wieku to nie tylko pogromy, ale też przemoc gospodarcza, ujawniająca się walka klasowa, rosnące napięcia ideologiczne. Narracja skupia się na tych przejawach kryzysu

społecznego, które mają bezpośrednie znaczenie dla społeczności żydowskiej, zwłaszcza na rozwoju nowoczesnego antysemityzmu, nie traci jednak z oczu ich szerszego kontekstu. Graficzne panele prezentują rolę antysemitki prasy, odrodzoną legendę o żydowskich mordach rytualnych oraz spiskowe teorie dziejów, których najsłynniejszym wyrazem stały się wydane w 1903 roku „Protokoły mędrców Syjonu”.

AUTOEMANCYPACJA, EMIGRACJA, NOWA KULTURA

Opowieść o kryzysie optymistycznej wizji nowoczesności, którego symbolem stały się wydarzenia pogromowe lat 1881–1884, skontrastowana jest w muzealnej narracji z próbami nowych rozwiązań, czy to polityczno-ideologicznych, kulturalnych, czy wreszcie próbami emigracji z objętej kryzysem Europy końca XIX wieku. Początki żydowskiej działalności politycznej i sporów ideologicznych prezentuje interaktywna gra, w której widzowie poznają całe spektrum postaw ideologicznych tego czasu, od autonomizmu

kulturowego Simona Dubnowa, przez uniwersalizm Ludwika Zamenhafa i wciąż atrakcyjny dla wielu integracjonizm, po początki socjalistycznego Bundu i politycznego ruchu syjonistycznego w 1897 roku. Rozwój nowej wielojęzycznej kultury żydowskiej, przeżywającej bujny rozwój zwłaszcza w jidysz, ale kwitnącej również po polsku, hebrajsku, niemiecku czy rosyjsku, zilustrowany jest biografiami i twórczością najsłynniejszych twórców tamtej epoki, Izaaka Lejbusza Pereca, Chaima Nachmana Bialika i innych. Historia następujących od lat osiemdziesiątych XIX wieku masowych ruchów ludności opowiada nie tylko o czynnikach emigracji (skupiając się na ich nieideologicznym, często ekonomicznym charakterze), także o samym procesie migracji i skutkach dla tych, którzy zostali na ziemiach polskich. Wielki ruch emigracyjny obejmujący trzecią część ludności żydowskiej Europy Wschodniej i prowadzący do powstania wielkich skupisk żydowskich w Stanach Zjednoczonych, Ameryce Południowej czy Palestynie, opowiedziany jest dzięki wczesnym filmom, fotografiom, pamiątkom. Zatrzymane przez cenzurę listy z podróży przedstawiają często dramatyczne obrazy samego procesu migracyjnego.

BARYKADY

Punktem kulminacyjnym i swoistym epilogiem całej galerii są Barykady, symbolicznie ilustrujące narastające, nierozwiązane konflikty i przemoc ostatniej dekady długiego wieku XIX, od rewolucji 1905 roku, przez konflikt wokół wyborów do Czwartej Dumy w 1912 roku i towarzyszące mu zaostrzenie politycznych relacji polsko-żydowskich, aż po wybuch I wojny światowej. Problemy przedstawione w ekspozycji Przemoc pozostają nierozwiązane, a narracja prowadzi zwiedzającego do następnej galerii poświęconej okresowi międzywojennemu.

ulica / di jidysze gas

II RZECZPOSPOLITA

DR TAMARA SZTYMA-KNASIECKA, STOWARZYSZENIE ŻYDOWSKI INSTYTUT HISTORYCZNY
PROF. SAMUEL KASSOW, TRINITY COLLEGE W HARTFORD, CONNECTICUT

Galeria koncentruje się na bogatym życiu społeczności żydowskiej w okresie międzywojennym, przechodzącej wówczas zasadniczą polityczną, społeczną i kulturalną transformację. Jej istotnym założeniem jest unikanie rozpowszechnionej tendencji do postrzegania tego okresu przez pryzmat Holokaustu. Galeria nie wprowadza też żadnych zapowiedzi przyszłych wydarzeń i nie odwołuje się do relacji powojennych. Prezentuje kształtowanie się nowoczesnego świata polskich Żydów, jaki wyłonił się w procesie przezwycięzania różnic kulturowych, dzielących Żydów żyjących dotąd w trzech zaborach – Litwaków, Żydów Galicyjskich i tzw. pojłiszę jidn. W odrodzonym państwie polskim, w miarę postępującej akulturacji, coraz więcej Żydów uczęszczało do polskich szkół, czytało polskie książki i jako pierwszego języka używało polskiego. Jednocześnie jednak, rozwijał się żydowski ruch narodowy, szczególnie przyciągający młodzież. Prowadziło to do konfliktów pokoleniowych, pogłębianych przez wpływ nowoczesnej kultury – literatury, filmu, teatru, radia.

W latach 1918–1939 polscy Żydzi zostali skonfrontowani zarówno z nowymi możliwościami rozwoju, jak i stojącymi na jego drodze przeszkodami (kryzys ekonomiczny i narastający, zwłaszcza w latach trzydziestych, antysemityzm). Ich odpowiedzią na zaistniałą sytuację była budowa własnego świata organizacji politycznych, samopomocowych, kulturalnych. Postrzegali siebie, i byli postrzegani przez innych – jako najbardziej żywotna żydowska społeczność na świecie. W przededniu II wojny światowej, pomimo coraz słabszych perspektyw rozwoju i ograniczenia możliwości emigracji, polscy Żydzi rozwijali swoją kulturę i bronili swojego prawa do życia w Polsce, co znalazło wyraz zwłaszcza w działalności Bundu.

Galeria, której główną osią jest międzywojenna ulica, koncentruje się

na prezentacji rozmaitych trendów i procesów. Za dwupoziomowymi ulicznymi fasadami zaprezentowane są cztery ekspozycje tematyczne: Polityka, Kultura, Życie Codzienne i Dorastanie. Wprowadzona w Polityce linia chronologiczna ukazuje żydowskie życie polityczne, społeczne i ekonomiczne na tle historii II RP, natomiast wielka turystyczna mapa w Życiu Codziennym wprowadza perspektywę geograficzną, umiejscawiając życie żydowskie w przestrzeni międzywojennej Polski.

PRZEJŚCIE

Wielka multimedialna mapa ukazuje przebieg I wojny światowej oraz jej skutki dla całej ludności ziem polskich, a w szczególności – Żydów. Druga prezentacja, rzutowana na mapę odrodzonej Polski, poświęcona jest procesowi odbudowy II RP oraz stosunkom polsko-żydowskim u zarania niepodległości. Korytarz prowadzący na Ulicę wytyczony jest przez dwie prezentacje poświęcone nadziejom i obawom Żydów, towarzyszącym momentowi odzyskania niepodległości.

ULICA

Główną osią galerii i zarazem podstawą całej koncepcji narracyjnej jest „żydowska ulica” – w jidysz: „di jidysze gas”. Dla Żydów w międzywojenniu termin ten miał też znaczenie metaforyczne – używany był do określania bieżących problemów i wydarzeń żydowskiego życia w Polsce. Ulica pokaże bogactwo i złożoność żydowskiego świata w międzywojennej Polsce, jego wewnętrzne zróżnicowanie, odmienność i autonomię, a jednocześnie – zakorzenienie w polskim otoczeniu. Zjawiska te symbolizują uliczne fasady (sklepy, kawiarnia, księgarnia, kino, teatr, redakcja gazety), wzbogacone przez projekcje audiowizualne animujące życie ulicy, nawiązujące do wszystkich prezentowanych za fasadami zagad-

nień – polityki, kultury, ekonomii, życia religijnego, kultury młodzieżowej. W celu zwieźłej prezentacji bogactwa życia politycznego, kulturalnego i społecznego na Ulicy znajdują się też słup ogłoszeniowy i kiosk. Ekspozowana w kiosku prasa informuje o politycznej sytuacji w Europie w latach 1933–1939, po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech.

POLITYKA

Obszar poświęcony polityce obiega linia czasowa, sygnalizująca najważniejsze wydarzenia polityczne tego okresu i pokazująca stosunki państwa polskiego z jego żydowskimi obywatelami. W centrum ekspozycji znajduje się prezentacja wyborów. Plakaty, fotografie i karykatury polityczne oddają różnorodność sceny politycznej w międzywojennej Polsce, którą współtworzyły partie mniejszości narodowych, w tym – żydowskie. Relatywna polityczna wolność stała się wówczas czynnikiem prowadzącym do pełnego ukształtowania się żydowskich ruchów politycznych – ruchu syjonistycznego, ortodoksyjnej partii Agudas Jisrael

i socjalistycznego Bundu, którym poświęcone są trzy główne ekspozycje tematyczne. W linii czasowej wspomniane są również inne żydowskie ruchy polityczne – folkizm i asymilacjonizm, jak również uczestnictwo Żydów w partiach lewicowych – Polskiej Partii Socjalistycznej i Komunistycznej Partii Polski. Żydzi startowali w wyborach, choć w rzeczywistości nie mieli szans na dojście do władzy. Udało się wprowadzać żydowskich przedstawicieli do parlamentu oraz władz miejskich, ale największym sukcesem żydowskich partii politycznych była zdolność kompleksowego organizowania życia swych zwolenników – tworzyły szkoły, obozy letnie, kluby sportowe i młodzieżowe, system opieki zdrowotnej, prowadziły szeroko zakrojoną działalność kulturalną.

KULTURA

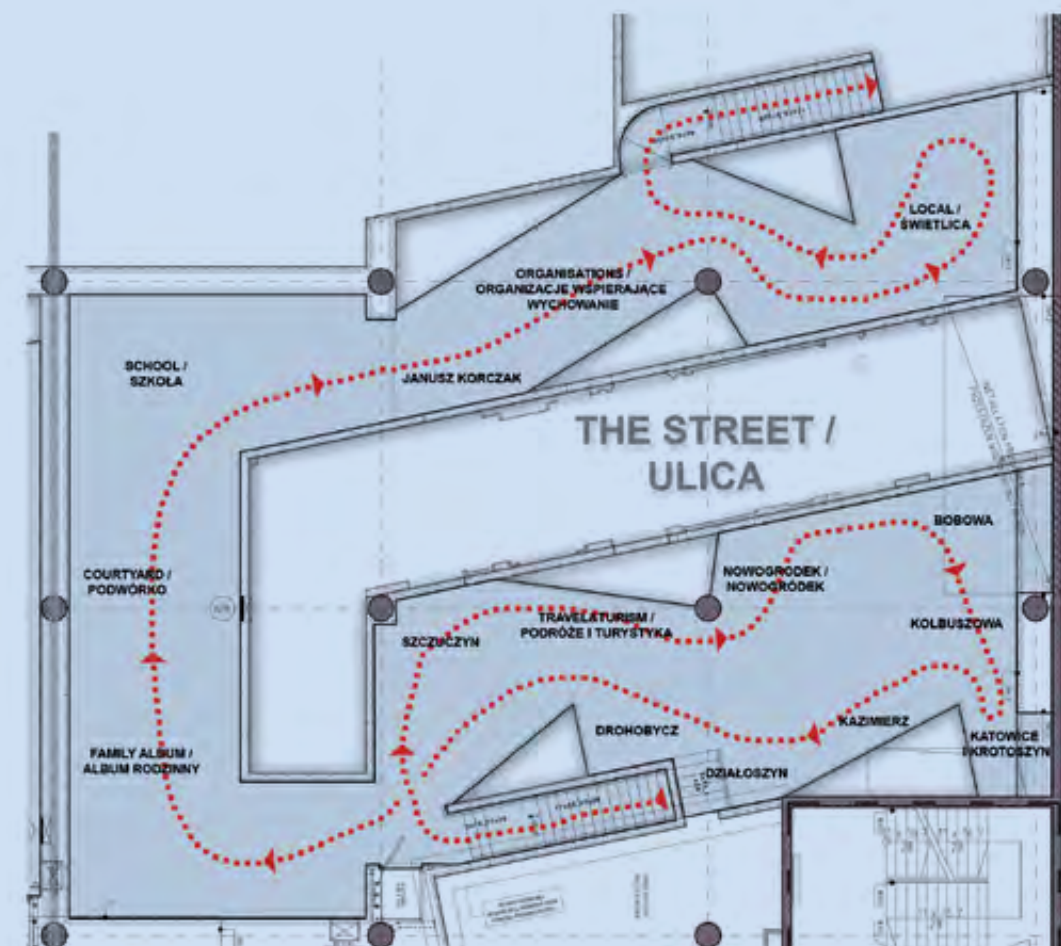
W okresie międzywojennym rozwój żydowskiej kultury naznaczony był przez wewnętrzne sprzeczności; z jednej strony postępował proces akulturacji i asymilacji (pomimo upadku asymilacjonizmu jako ruchu politycznego),

z drugiej – rozkwitała żydowska twórczość w jidysz, zwłaszcza literatura i teatr. Ekspozycja Kultura ma zatem pokazać wielojęzyczny charakter żydowskiej twórczości w językach jidysz, polskim i hebrajskim (mimo iż w przypadku kultury hebrajskiej jej głównym ośrodkiem stała się w międzywojniu Palestyna). Bogactwo nowoczesnej żydowskiej kultury jidyszowej prezentują przestrzenie wystawiennicze: pierwsza – poświęcona Wilnu, nieoficjalnej stolicy „jidyszlandu” i siedzibie Żydowskiego Instytutu Naukowego JIWO, druga – Związku Literatów i Dziennikarzy Żydowskich w Warszawie, którego siedziba przy ul. Tłomackiej 13 stała się żydowskim centrum kulturalnym, miejscem spotkań pisarzy, muzyków i artystów, między którymi znaleźli się Jehoszua Singer i jego brat Izaak Baszewicz, Melech Rawicz, Perec Markisz i wielu innych. Wydzielona przestrzeń kino-teatru dedykowana jest twórczości teatralnej, muzycznej i filmowej w językach jidysz, hebrajskim i polskim, z uwzględnieniem wkładu żydowskich twórców w polską muzykę i kinematografię. Kawiarnia Ziemiańska, z jej słynnymi bywalcami, m.in. Antonim Słonimskim i Julianem Tuwimem, to przestrzeń prezentująca twórczość w języku polskim, z uwzględnieniem szerokiego wachlarza postaw – od zasymilowanych Żydów identyfikujących się z polską kulturą, po literatów, artystów i publicystów uważających się za Żydów, lecz tworzących w języku polskim (jak np. środowisko „Naszego Przeglądu”, poczytnego żydowskiego narodowo-syjonistycznego dziennika w języku polskim). Organizująca ekspozycję zasada wielojęzyczności odzwierciedlona jest w spinającej całą przestrzeń „ścianie prasy” prezentującej dzienniki, tygodniki i magazyny tematyczne w różnych językach. W „salonie sztuki” znajdują się obrazy najbardziej wpływowych artystów żydowskich i żydowskiego pochodzenia, działających w międzywojniu, uzupeł-

nione o ich refleksje na temat własnych wyborów w kwestiach artystycznych i narodowych.

DORASTANIE/WYCHOWYWANIE MŁODEGO POKOLENIA

Ta część wystawy poświęcona jest procesowi formowania się młodego pokolenia Żydów dorastających w międzywojniu: ich wychowaniu i edukacji, rówieśniczej solidarności, konfliktowi pokoleń, uczestnictwu w nowoczesnej i polskiej kulturze, zaangażowaniu w żydowskie ruchy polityczne, codziennym troskom i zmartwieniom. Dzięki niezwykle zbiorowi autobiografii żydowskiej młodzieży nadesłanych na konkurs zorganizowany przez Żydowski Instytut Naukowy JIWO w latach trzydziestych, młode pokolenie może opowiedzieć swoją historię własnymi słowami. Wystawa rozwija się w porządku odpowiadającym chronologii życia człowieka – od wczesnego dzieciństwa do dorosłości, pokazując kolejno życie rodzinne, dziecięce zabawy, edukację, kulturę młodzieżową (w tym sport). Uwaga poświęcona jest też organizacjom samopomocowym wspierającym wychowanie (TOZ, Centos) oraz nowoczesnej pedagogice Janusza Korczaka. „Lokal” – miejsce spotkań żydowskich organizacji młodzieżowych, stanowi platformę do

zaprezentowania dylematów młodych ludzi, związanych w szczególności z ich życiowymi wyborami podejmowanymi w obliczu trudnej sytuacji ekonomicznej i społecznej.

ŻYCIE CODZIENNE

Widzowie mogą odwiedzić tu kilkanaście wybranych miejscowości z terenu całej II RP. Każda z nich jest platformą do pokazania wybranego aspektu życia Żydów w II RP, zawsze oglądanego z czyjejś perspektywy. Kolekcja zdjęć wykonanych w atelier lokalnego fotografa prezentuje panoramiczny obraz żydowskiego życia w Szczuczynie. Filmy nakręcone przez emigrantów z Ameryki, odwiedzających swoje rodzinne strony, dokumentują działalność żydowskich organizacji samopomocowych oraz życia ekonomicznego w Nowogródku i Kolbuszowej. Bobowa, ważne centrum chasydzkie, przedstawiają reporterzy prasowi. Kazimierz Dolny, ikoniczne miasteczko utrwalone m.in. w filmie „Yidl mitn fidl” (Judel gra na skrzypcach), pokazany jest z perspektywy odwiedzających miasteczko turystów

i artystów. Życie w prowincjonalnym Działoszynie prezentuje fragment autobiografii młodego mieszkańca, prowincjonalno-miejską rzeczywistość Drohobycza oglądamy okiem artysty – Brunona Schultza. Inne pokazane miejscowości to Katowice, Krotoszyn, Grodno i Gdynia.

Po zwiedzeniu antresoli odwiedzający wraca na Ulicę, na której kiosk z gazetami informuje o dojeździe Hitlera do władzy w Niemczech, a stłuczone okno sygnalizuje wzrost antysemitycznych nastrojów w Polsce w latach trzydziestych. Na ścinie zamykającej Ulicę projektowany jest obraz ludzi spoglądających w niebo. Skracając z ulicy widzowie zobaczą, że zaniepokojeni mieszkańcy patrzą na bombardującą Warszawę niemieckie samoloty. Jest 1 września 1939 rok. Niemcy zaatakowali Polskę.

zagłada

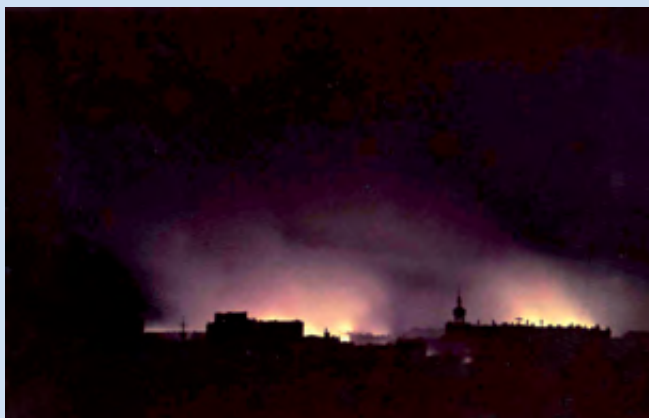
PROF. BARBARA ENGELKING, INSTYTUT FILOZOFII
I SOCJOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK
PROF. JACEK LEOCIAK, INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

W galerii Zagłady narracja dotyczy terytorium ziem polskich sprzed 1 września 1939 roku i obejmuje okres od inwazji Niemiec na Polskę aż po zakończenie wojny. Chodzi więc zarówno o ziemie, które znalazły się pod okupacją niemiecką (Generalne Gubernatorstwo, obszary wcielone do III Rzeszy), jak i terytoria wschodnie, okupowane przez ZSRR. Jednak granice tak określonego obszaru otwierają się na wschód – ku obszarom działania Einsatzgruppen oraz na zachód i południe – obejmując kraje pod okupacją niemiecką, skąd deportowano Żydów do obozów zagłady zlokalizowanych na obszarze okupowanej Polski. Gmach muzeum znajduje się w sercu dawnego getta, a widok z głównego holu na słynny Pomnik Bohaterów Getta dłuta Natana Rapoporta, stojący naprzeciw, staje się punktem kulminacyjnym organizacji przestrzeni wokół muzeum. Samą budowlę, w tym właśnie galerię Zagłady, przecina linia dawnego biegu ulicy Zamenhofa, którą warszawscy Żydzi szli na pobliski Umschlagplatz. Dlatego getto warszawskie jest tu szczególnie potraktowane, chociaż zaprezentowane są też inne getta, stanowiące integralną część opowieści o Zagładzie.

Narracja prowadzona jest według następujących reguł. Po pierwsze, galeria prezentuje nie tylko samą Zagładę, lecz także – poprzedzające ją – życie w cieniu śmierci. Obok eksterminacji pośredniej (poprzez stworzone przez Niemców nieludzkie warunki egzystencji, głód, choroby i epidemie, niewolniczą pracę), ukazane są niezwykle bogate i różnorodne formy życia w cieniu śmierci. Po drugie, narracja oparta jest na świadectwach, które powstały tam i wtedy, na gorąco, najbliższe wydarzeń. Wykorzystany jest przede wszystkim przebogaty materiał dokumentalny z Podziemnego Archiwum Getta War-

szawskiego, prowadzonego pod kierunkiem Emanuela Ringelbluma. Dzięki temu zwiedzający ma do czynienia z opowieścią rozwijającą się niejako in statu nascendi i ukazującą wydarzenia tak, jak widzieli je bezpośredni świadkowie w momencie dziania się, a nie już po latach, we wspomnieniach. Ten sposób narracji pozwala prezentować historię Zagłady tak, jakby widzowie nie znali jej zakończenia. Podobnie jak Żydzi nie byli wówczas w stanie od razu pojąć losu, jaki zgotuje im wojna, tak i zwiedzający powinni stopniowo uzyskiwać tę świadomość. Po trzecie – opowieść prowadzona jest przede wszystkim z perspektywy ofiar, w drugim zaś planie z perspektywy sprawców i świadków. W różnych częściach galerii proporcje między tymi głosami są różne, ale zawsze wyraźnie zaznaczony jest punkt widzenia.

Narracja kształtowana jest według trzech paralelnych osi chronologiczno-tematycznych. Każda zajmuje osobne miejsce w przestrzeni galerii i charakteryzuje się odrębną stylistyką wystawienniczą. Pierwsza oś czasowa obejmuje okres od niemieckiej inwazji na Polskę 1 września 1939 roku do wybuchu powstania w getcie warszawskim 19 kwietnia 1943 roku. Druga – dotyczy wydarzeń przedstawionych na Ulicy Aryjskiej, od początkowego okresu okupacji 1940 roku do jej końca. Trzecia oś czasowa bierze swój początek od Operacji Barbarossa, czyli inwazji Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 roku, w tym na okupowane przez Sowieców polskie ziemie wschodnie, kończy zaś w momencie ostatecznego dokonania się zagłady Żydów europejskich. Terytorium tej opowieści w kulminacyjnym punkcie rozciąga się na okupowaną przez Niemców Europę.

GALERIA SKŁADA SIĘ Z DZIEWIĘCIU CZĘŚCI:

PROLOG

Prezentuje wybuch wojny, kampanię wrześniową i klęskę Polski we wrześniu 1939 roku z symboliczną defiladą wojsk niemieckich w Warszawie i zatknięciem flagi nazistowskiej na Wawelu w Krakowie.

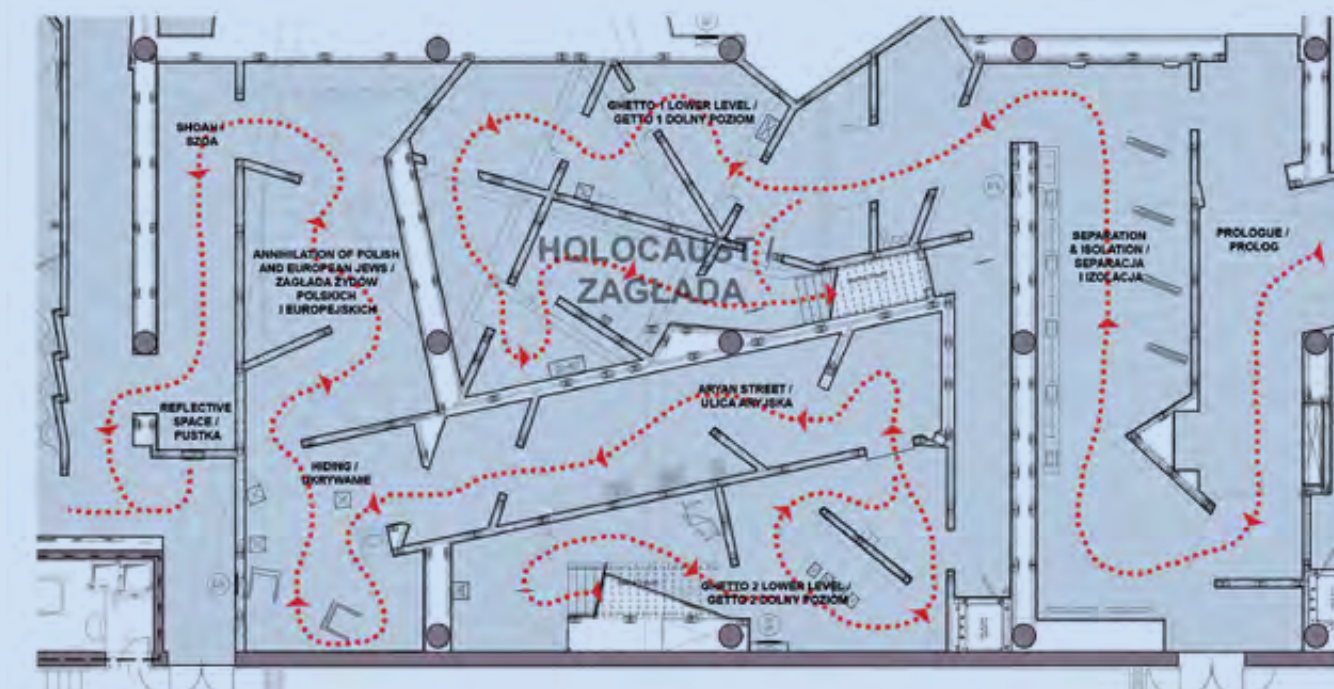
SEPARACJA I IZOLACJA

Polska dostaje się pod dwie okupacje: sowiecką i niemiecką. Ekspozycja koncentruje się na okupacji niemieckiej, ukazując formy prześladowań i terroru – upokarzanie, znakowanie, grabież mienia, pracę przymusową oraz proces separowania i izolowania Żydów – na terenie Polski powstało około 400 gett. Kulminacją tej części galerii jest zamknięcie getta warszawskiego w listopadzie 1940 roku.

GETTO 1 I GETTO 2 POŁĄCZONE MOSTEM

Głównymi narratorami-przewodnikami są Emanuel Ringelblum (reprezentu-

jący sferę działalności konspiracyjnej, grupę Oneg Szabat i język jidysz) oraz Adam Czerniaków (reprezentujący legalną administrację getta – Judenrat i język polski). Ekspozycja koncentruje się na różnych fazach historii getta warszawskiego i różnych przejawach życia za murami (pomoc społeczna, gospodarka, choroby i służba zdrowia; kultura, duchowy, religijny i psychologiczny wymiar życia w getcie jako formy oporu; policja żydowska i kolaboracja, obszary działalności konspiracyjnej). Most jest „miejscem przejścia” – dosłownie i w przenośni – między jednym i drugim etapem istnienia getta, czyli między jednym i drugim etapem Zagłady: od eksterminacji pośredniej (głód, choroby, terror) do eksterminacji bezpośredniej (deportacje do obozów zagłady). Rozdziela getto przed Akcją i getto w czasie Wielkiej Akcji Likwidacyjnej (lipiec-wrzesień 1942 rok), przygotowania do obrony i powstanie w kwietniu i maju 1943 roku. Pokazane są tu nadchodzące wówczas do getta listy i pogłoski o nadciągającej Zagładzie. Z wysokości Mostu zwiedzający po raz pierwszy widzi Ulicę Aryjską, ale (jeszcze) nie może na nią wejść. Widzi ją z perspektywy Żydów przechodzących przez drewniany most i widzących z góry „normalną” ulicę, na której toczy się „normalne

życie”. Z Mostu nie widać (jeszcze), że Polska jest pod okupacją, że panuje tam terror. Dopiero po zejściu i wejściu na ulicę zwiedzający „odkrywa”, że normalność ulicy była złudzeniem.

ULICA ARYJSKA

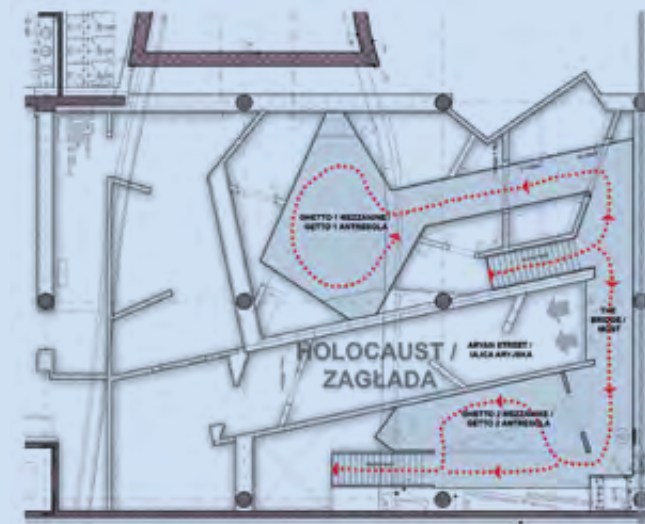
Ekspozycja prezentuje Polskę pod okupacją niemiecką i terror wobec Polaków. Zwiedzający zmienia tu perspektywę z „żydowskiej” na „polską”, zmieniają się też ramy chronologiczne: od ukonstytuowania się wojskowych i cywilnych władz Polski Podziemnej aż do powstania warszawskiego z sierpnia 1944 roku. Tu jest miejsce na przedstawienie postaw Polaków wobec Żydów i Zagłady: obojętność, pomaganie – pomoc instytucjonalna, współpraca Żegoty i Żydowskiego Komitetu Narodowego – i wydawanie Żydów (szmalcownictwo). Ulica Aryjska stanowi istotny kontekst dla całej opowieści prowadzonej w galerii. Zagłada Żydów dokonała się bowiem w konkretnych realiach okupacyjnej Polski. Niemcy wybrali Polskę najpierw na miejsce przesiedlenia Żydów europejskich, by uczynić ją potem miejscem ich eksterminacji. Na terytorium okupowanej Polski zlokalizowali wszystkie obozy zagłady. Mogli realizować swe mordercze plany w podbitym kraju, rządzonego za pomocą terroru, z dala od działań wojennych i światowej opinii publicznej.

UKRYWANIE

Ekspozycja koncentruje się na różnych aspektach ukrywania się – doświadczeniu dostępnym dla nielicznych, ale ważnym ze względu na swój psychologiczny, egzystencjalny i moralny wymiar, pozwalającym wnikać w skomplikowane relacje między ukrywanymi Żydami i ukrywającymi ich Polakami. Doświadczenie to ukazuje przemożną wolę życia i przeżycia. Zaprezentowane tu są różne formy ukrywania, zarówno te zakończone szczęśliwie, jak i te, które miały swój tragiczny finał (denuncjacja i śmierć). Ramy chronologiczne tej części galerii nie są ściśle określone, lecz podporządkowane indywidualnym historiom, które zostaną tu opowiedziane.

WSCHÓD. ZAGŁADA ŻYDÓW POLSKICH. ZAGŁADA ŻYDÓW EUROPEJSKICH

Ramy chronologiczne znów zostają przesunięte w stosunku do poprzednich części galerii i obejmują okres od czerwca 1941 roku (Operacja Barbarossa) do stycznia 1945 roku (wyzwolenie Auschwitz-Birkenau). Ekspozycja prezentuje stadia procesu Zagłady. Po pierwsze, następujące po ataku III Rzeszy na ZSRR i wycofaniu się Armii Czerwonej lokalne pogromy Żydów dokonywane przez ludność miejscową (Jedwabne – Polacy, Lwów – Ukraińcy) oraz – jako właściwy początek masowej

Zagłady – mordy popełniane przez Einsatzgruppen i inne jednostki niemieckie. Po drugie, zagładę Żydów polskich, czyli Akcję Reinhardt w Generalnym Gubernatorstwie (marzec 1942 – listopad 1943), wraz z uzupełniającymi informacjami o zagładzie Żydów z ziem wcielonych do III Rzeszy. Po trzecie, zagładę Żydów europejskich, deportowanych przez Niemców z krajów okupowanej Europy do obozów zagłady usytuowanych na terytorium okupowanej Polski. W tym kontekście przedstawione są obozy zagłady (eksponując obóz w Chełmnie nad Nerem jako pierwszy stacjonarny ośrodek zagłady). Zwiedzający zaczyna uświadamiać sobie potęgującą się groźbę Zagłady i ewolucję jej form: od masowych rozstrzeliwań „na Wschodzie” do przemysłowych metod masowej eksterminacji w komorach gazowych. Odsłania się też przed zwiedzającym modus operandi, organizacja mordy, jego logistyczne przygotowanie (konferencja w Wannsee) oraz skala deportacji.

SHOA

Ta część galerii stawia zwiedzającego wobec archetypicznego doświadczenia Zagłady – śmierci w komorze gazowej. Podążający dotychczas śladami ofiar zwiedzający musi się zatrzymać na tym nieprzekraczalnym progu. Ekspozycja prezentuje paralelnie (na dwóch równoległych ścianach) dwa wybrane obozy zagłady: Treblinkę (jako symboliczne miejsce zagłady polskich Żydów, przedstawiając ją przede wszystkim z perspektywy ofiar) oraz Auschwitz-Birkenau (jako symbol zagłady Żydów europejskich, szerzej – uniwersalny symbol Zagłady w ogóle, przedstawia-

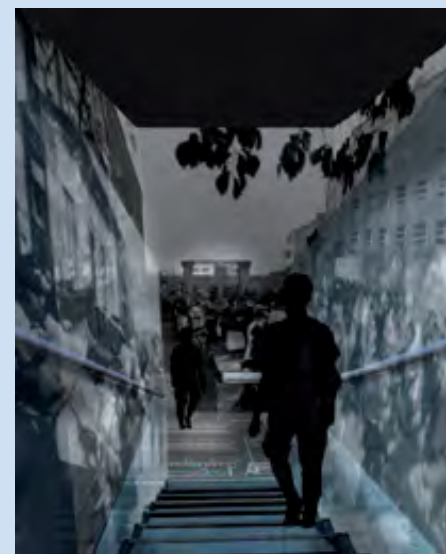
jąc go przede wszystkim z perspektywy sprawców). Na koniec zwiedzający zostaje wprowadzony w szczególnie zorganizowaną przestrzeń, która pozwoli mu zbliżyć się – na ile to tylko możliwe – do ofiar. W tej przestrzeni zostaną pokazane w naturalnej skali cztery konspiracyjne zdjęcia wykonane przez członków Sonderkommando w Birkenau oraz rękopisy sporządzone przez członków Sonderkommando i ukryte w popiołach krematorium w Birkenau. Stanowi to swoisty epilog całej galerii Zagłady.

PUSTKA

Galerię kończy część nazwana Pustką – przestrzeń pozbawiona jakichkolwiek elementów wystawienniczych i informacyjnych, miejsce przeznaczone na refleksję.

PRZEJŚCIE

Łącznikiem między galerią Zagłady i następną galerią Powojnie jest Przejście, w którym prezentowane są trzy próby powiadomienia świata o Zagładzie, cofając się tym samym w czasie ku okresowi wojny. Dzięki tej inwersji czasowej zwiedzający, świadomy grozy tego, co się „już wydarzyło”, będzie mógł pełniej odczuć heroizm świadków i obojętność świata. Trzy świadectwa reprezentują podstawowe punkty widzenia, z perspektywy których prowadzona jest opowieść w całej galerii: perspektywę ofiary (raport Rudolfa Vrby i Alfreda Welzera), perspektywę świadka (misja Jana Karskiego), perspektywę sprawcy (raport Kurta Gersteina).

powojnie

DR. HELENA DATNER, ŻYDOWSKI INSTYTUT HISTORYCZNY

PROF. STANISŁAW KRAJEWSKI, INSTYTUT FILOZOFII I SOCJOLOGII, UNIWERSYTET WARSZAWSKI

Ostatnia część wystawy głównej obejmuje okres od końca II wojny światowej do chwili obecnej. Okres ten jest nieporównywalny z poprzednimi, jeśli chodzi o liczbę Żydów i zakres życia żydowskiego. W Holokauście zginęło ok. 90% Żydów, spośród liczącej ok. 3,3 mln przedwojennej społeczności żydowskiej w Polsce. Ci, którzy przeżyli i wrócili do kraju, stanęli przed nagłym pytaniem – zostać czy wyjechać? Większość emigrowała prędzej lub później. Dla wielu gości muzeum, zwłaszcza dla gości z zagranicy, okres obecny to przede wszystkim czas nieobecności Żydów. Jednak Żydzi, choć nieliczni, są w Polsce obecni. Obecnie życie żydowskie przeżywa mały renesans. Co więcej, w świadomości ogółu Polaków tematyka żydowska jest stale istotna, czasem wręcz obsesyjnie. Zajmuje ważne miejsce w debatach publicznych i kulturze. Samo Muzeum Historii Żydów Polskich jest świadectwem tego zainteresowania. Z tych powodów mottem całej galerii Powojnie jest „mało Żydów, dużo o Żydach”.

Narracja historyczna ma charakter chrono-tematyczny. W latach 1945-1949 społeczność żydowska w Polsce jest jeszcze niemała, a życie żydowskie

stosunkowo bogate. Okres 1949-1968 to czas ideologicznego dyktatu i asymilacji; masowa emigracja ma miejsce w latach 1949-1950, 1957-1960 i wreszcie po Marcu 1968. W latach 1969-1989 dominuje poczucie nieobecności Żydów, choć pod koniec tego okresu pojawiają się zapowiedzi odnowy żydowskiego życia. Okres po 1989 roku, to rozwój żydowskich instytucji i znaczny wzrost zainteresowania sprawami żydowskimi w życiu społecznym Polski.

WOJNA SIĘ KOŃCZY

Opuszczając galerię Zagłady, przechodzimy przez obszar refleksji, Pustkę, a zaraz potem oglądamy opis wysiłków, by powiadomić obojętny świat o Zagładzie. Multimedialna mapa pokazuje stopniowe wypieranie Niemców przez Armię Czerwoną, powstający polityczny podział Europy i nowe granice Polski. Staje się też widoczne, że dla Żydów w ukryciu, w obozach, w ZSRR wyzwolenie oznacza zarówno euforię, jak i przygnębienie.

NA RUINACH

Ruiny dosłowne i metaforyczne dawnego życia symbolizuje leżący pod ścianami gruz – wydobyty z miejsca, w którym znajduje się muzeum. Jest on symbolem warszawskiego getta i całej zniszczonej stolicy. Widzimy przedmioty, znalezione w ruinach. Słyszymy poetycką refleksję z tamtego czasu. Projekcja zdjęć i dokumentacji filmowej pokazuje ogólną niepewność: biedę, migracje, głód, rozpowszechnienie plotek. Nowa władza obiecuje Żydom równość.

ODSZUKAĆ OCALONYCH

Tak niewielu Żydów przeżyło: dlatego wielka ściana rozpoczynająca galerię składa się głównie z kopii niewypełnionych kart rejestracyjnych. Nieliczne wypełnione formularze symbolizują różne kategorie ocalonych Żydów polskich: w ZSRR, obozach, ukryciu. Żydzi się rejestrują i poszukują bliskich. Jednocześnie składają relacje, zbierane przez Centralną Żydowską Komisję Historyczną, co można obejrzeć na stole interaktywnym; szczególne wrażenie robią opowieści dzieci. Prezentacja audiowizualna pokazuje ekshuma-

cje i godne pochówki ofiar Zagłady, pierwsze jej upamiętnienia oraz wysiłki podejmowane w celu wymierzenia sprawiedliwości.

PRZEMOC LAT 1944-1946

Tuż po wojnie do ataków na Żydów mogło dojść wszędzie, w każdej chwili, pod byle pretekstem. Na wielkim zdjęciu ciemnej ściany domu przy ul. Planty 4 w Kielcach, który 4 lipca 1946 roku był miejscem najbardziej znanego powojennego pogromu, wycięto nazwy kilku miejsc, w których doszło do aktów przemocy wobec Żydów. Ich dokumentację można zobaczyć poprzez te wycięcia. Obok przedstawiony jest sam pogrom kielecki – jego przebieg, skutki, a także interpretacje wydarzeń: oficjalna, antyrządowa oraz reakcja moralna. Kontekst wydarzeń poszerzony jest przez ukazanie wnętrza domu przy ul. Planty przed pogromem, a zwłaszcza syjonistycznego kibucu przygotowującego do wyjazdu.

POMNIK BOHATERÓW GETTA W WARSZAWIE

Pomnik upamiętnia powstanie w getcie warszawskim i „wielką akcję” deportacji

jego mieszkańców na śmierć. Prezentacja historii pomnika – podobnie jak przedstawienie getta w galerii Zagłady – nabiera mocy, gdy uświadomimy sobie, że znajduje się on tuż przy budynku muzeum. Odsłonięcie pomnika w 1948 roku pokazane jest za pomocą dokumentacji filmowej. W sąsiadujących z projekcją gablotach, przez dokumenty i fotografie, pokazane są przygotowania, kulisy, kontrowersje, związane z odsłonięciem pomnika. Stół interaktywny poświęcony jest twórcy pomnika – Natanowi Rapoportowi. Duży gipsowy model tylnej strony pomnika przypomina, że chodzi nie tylko o bohaterów, ale o wszystkie ofiary Zagłady.

EMIGRACJA – I CO DALEJ?

Ocaleni z Zagłady Żydzi byli na ogół samotni i nie mogli powrócić do swych domów. Większość z nich wyemigrowała nielegalnie lub półlegalnie w latach 1945-1947. Emigracja legalna wymagała bardzo wiele zachodu. Nielegalna emigracja w ramach akcji (Bricha) przewożenia wschodnioeuropejskich Żydów do Palestyny jest pokazana na filmie ukazującym przejście przez Alpy. W jego sąsiedztwie poznajemy losy kilku osób, które po długiej drodze znalazły się ostatecznie w Izraelu lub w Ameryce.

Emigranci z Polski często nie mieli gdzie się udać, bo wszędzie obowiązywały ograniczenia dotyczące liczby imigrantów. Większość Żydów mieszkała miesiącami, a nawet latami, w obozach dla uchodźców (DP-sów) w Niemczech, Austrii i we Włoszech. Oglądając zdjęcia, możemy wysłuchać pierwszych – jak się uważa – nagrań magnetofonowych ocalonych z Zagłady, zarejestrowanych w tych obozach w 1946 roku. Trudność dostania się do Palestyny

(przed majem 1948) obrazuje historia statku „Exodus” oraz obóz internowania na Cyprze.

„NOWE ŻYCIE”

„Nowe życie” to tytuł powojennej gazety w jidysz (Dos naje lebn). Prasa żydowska lat czterdziestych odzwierciedla zasadniczą debatę: zostać czy wyjechać. Dominują licznie syjonisci i inni zwolennicy wyjazdu. Prasa bliższa komunistom zwalcza nastroje emigracyjne. Pod koniec tego okresu ukazywać się może już tylko gazeta komunistyczna Fołks sztytme.

Niezależnie od stosunku do emigracji, polscy Żydzi energicznie rozbudowują instytucje „nowego” życia żydowskiego. Obrazuje to film „Mir lebn geblibene” („Przeżyliśmy”). Obok pokazany jest Centralny Komitet Żydów Polskich, a następnie Dolny Śląsk i w ogóle tzw. Ziemie Odzyskane, gdzie wytworzyły się społeczności, w których mówiono po żydowsku. Podsumowaniem tego okresu są badania Ireny Hurwic-Nowakowskiej dotyczące tożsamości i postaw ówczesnych Żydów. Do ich opublikowania nie mogło dojść przez wiele lat. Narracja łączy się w ten sposób z następną częścią galerii – okresem stalinowskim.

KLUB LAT PIĘDZIESIĄTYCH

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych centrum życia żydowskiego są kluby Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów (TSKŻ). Tak jak całe życie żydowskie, są one kierowane przez żydowskich komunistów, którzy akceptują tylko to, co „żydowskie w formie i socjalistyczne w treści”. Pokazanie klubu umożliwia zarówno zobrazowanie ówczesnego ustroju i jego relacji z Żydami, jak też np. historię wydawnictwa Jidysz Buch. Przez „okna” klubu można zobaczyć gazety i kroniki filmowe zawierające propagandę, w tym procesy z antysemitkami akcentami, które odbyły się w Moskwie i Pradze. To stanowi kontekst dla terroru ideologicznego i fizycznego w Polsce, pokazanego poprzez prasę, a także prywatne komentarze krytyczne o życiu w tamtych czasach. Ponadto widz może posłuchać fragmentów słynnych wówczas „rewelacji” Józefa Światły, ważnego oficera Urzędu Bezpieczeństwa, który uciekł na Zachód. Jego audycje nadawało z Monachium Radio Wolna Europa.

„Odwilż” 1956 roku, która tworzy okres przejściowy do klubu w następnym okresie, zobrazowana jest m.in. przez film z wiecu z udziałem Władysława Gomułki na warszawskim Placu Defilad w październiku 1956 roku.

KLUB LAT SZEŚCZDZIESIĄTYCH (PO 1956)

Po przejściu do klubu TSKŻ-u po roku 1956 widać ten sam klub, ale znacznie bardziej kolorowy. Można go porównać z szarym klubem lat stalinowskich, widocznym przez lustro weneckie. Pokazane są skutki październikowej „odwilży”, czyli znaczne poszerze-

nie obszaru swobody oraz większe otwarcie na świat, skutkujące zarówno nową falą emigracji, jak i ostatnią falą imigracji z ZSRR. Ponadto dochodzi do powszechnej krytyki poprzedniego okresu (również w świecie organizacji żydowskich), której towarzyszą nowe przejawy antysemityzmu, m.in. wskazywanie wysoko postawionych Żydów – a w konsekwencji Żydów jako takich – jako winnych zbrodni stalinowskich.

Przez „okna” widać aktywność teatru żydowskiego i kolonie dla młodzieży. Kultura okresu poodwilżowego ukazana jest przez literaturę, muzykę (w tym żydowskie młodzieżowe zespoły bigbityowe) i sztuki wizualne (m.in. Jonasz Stern, Artur Nacht-Samborski, Alina Szapocznikow), na przykładzie których przedstawione są procesy asymilacji. Osobne miejsce zajmują, stale obecne jako temat galerii Powojnie, upamiętnienia Zagłady i obozów śmierci (Auschwitz-Birkenau i Treblinka); są to nowe propozycje zarówno twórców żydowskich, jak i nieżydowskich.

MARZEC 1968

Wydarzenia lat sześćdziesiątych prowadzą do kluczowego momentu, jakim jest Marzec 1968. Władze próbowały skompromitować wolnościowe wystąpienia studentów i inteligencji, zarzucając im uleganie manipulacjom „syjonistów”, czyli Żydów. Wystawa zestawia protesty studenckie, które znajdowały wyraz w zgromadzeniach i ulotkach, z oficjalną antysemitką kampanią marcową, która wypełniała prasę, ekrany i głośniki. Żydzi byli napiętnowani, czasem tracili pracę, co powodowało falę emigracji, zilustrowaną w galerii losami kilku osób, należących do różnych pokoleń. Jednym z istotnych skutków Marca był kryzys asymilacji: wyjeżdżali ludzie, którzy nie

mieli takiego zamiaru, a tym, którzy nie wyjechali, znacznie trudniej było nadal uciekać od żydostwa.

PO MARCU 1969

Okres od 1969 do 1989 roku to powszechne, również wśród Żydów, poczucie, że historia Żydów w Polsce dobiega końca. Ilustruje to poezja Jerzego Ficowskiego, wyrażająca nieobecność Żydów i dominujące wspomnienie o nich, nawet o ich cmentarzach. Jego słowa i zdjęcia cmentarzy żydowskich są zestawione ze zdjęciami i wywiadami z Żydami mieszkającymi wówczas w Polsce, zamieszczonymi w książce Ostatni Małgorzaty Niezabitoskiej i Tomasza Tomaszewskiego.

Pokazana jest też historia Polski owego czasu i sposób, w jaki w niej znajdowały odbicie żydowskie tematy i problemy. Upadek komunizmu w 1989 roku wprowadza do ostatniej części galerii.

OD 1989

Przejsie do ostatniej części galerii – i całej wystawy głównej – jest wejściem w otwartą, wysoką przestrzeń budynku muzeum, wypełnioną światłem dziennym. Wystawa przestaje więc dotyczyć tylko historii, a staje się terenem otwartym na teraźniejszość i przyszłość. W ekspozycji wyróżnić można pięć tematów. Po pierwsze, poszukiwania żydowskiej tożsamości przez ludzi kolejnych pokoleń – od „dzieci Holocaustu” po młodzież – odkrywającą swoje żydowskie korzenie. Po drugie, powstanie wielu instytucji żydowskich – również religijnych, które skupiają ludzi wychowanych zwykle z dala od żydowskiego życia. Po trzecie, „żydowska obecność w polskiej świadomości”, eksplozja dotycząca zainteresowania historią i kulturą żydowską, w tym debaty o niedawnej przeszłości oraz nowatorskie działania artystyczne. Po czwarte, Polska staje się miejscem

„rytuałów powrotu” – indywidualnych, rodzinnych i grupowych „pielgrzymek” Żydów: od grup chasydów do Marszu Żywych w Oświęcimiu. Po piąte, przedstawione w muzeum dzieje Żydów polskich nie są zamkniętą przeszłością. Każdy ma okazję zastanowić się nad znaczeniem tej tysiącletniej historii.

pośłowie

PROF. BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT, NEW YORK UNIVERSITY
PROF. MARCIN WODZIŃSKI, UNIwersYTET WROCŁAWSKI

Tematem muzeum i jego wystawy głównej są dzieje obejmujące 1000 lat i ogromne terytorium, ze zmieniającymi się granicami państwa polskiego. Muzeum prezentuje więc nie tylko społeczności żydowskie mieszkające na terytorium dzisiejszej Polski, ale również Litwy, Białorusi, Ukrainy, a po części i innych krajów. Żydzi przez wieki stanowili ważny element różnorodnej etnicznie, religijnie i kulturowo społeczności, zamieszkującej ziemię państwa polskiego aż do II wojny światowej i Holocaustu. Jednocześnie, historia polskich Żydów jest częścią szerszych dziejów żydowskiej diaspory, w pewnej tylko części rozgrywających się na terenie Polski. Miejsce Żydów w dziejach Polski a jednocześnie miejsce Żydów polskich dla dziejów żydowskiej diaspory to dwie główne perspektywy wyznaczające linię narracyjną muzeum. Od pierwszych żydowskich osadników, przez okres świetności największej wspólnoty żydowskiej na świecie, po tragedię Holocaustu i powojenne odrodzenie społeczności żydowskiej na ziemiach polskich, wystawa główna prezentuje przeszłość otwartą ku przyszłości.

Na pytanie co jest przedmiotem narracji wystawy głównej, wydaje się, że najlepiej odpowiada sama nazwa muzeum...

MUZEUM HISTORII

Jest to muzeum historii. To podstawowe założenie definiuje perspektywę, rodzaj stawianych pytań i sposoby poszukiwania na nie odpowiedzi: zawsze historyzujące i zawsze krytyczne wobec tradycyjnych narracji. Z tego względu unika esencjalizujących pytań na temat natury Żydów polskich jako takich czy judaizmu jako takiego, a więc form „normatywnych”, ponadczasowych i ogólnych. Zamiast

tego wystawa przedstawia rzeczywiste praktyki społeczne, rzeczywiście funkcjonujące wzorce i modele kulturowe, prawdziwe relacje międzygrupowe, stosunki gospodarcze czy polityczne. W ten sposób zwiedzający muzeum dowiedzą się, jak powstały ich formy specyficzne dla ziem polskich, formy zmienne w czasie, zależne od kontekstu, świadczące o kulturowym bogactwie i kreatywności społeczności żydowskiej na ziemiach polskich.

Perspektywa historyczna wystawy głównej oznacza również wrażliwość na kontekst, a dokładniej konteksty i ich wielokierunkowe zależności. Jak staramy się pokazać, historia Żydów jest integralną częścią dziejów Polski i bez tych dziejów niezrozumiałą. Jednocześnie dzieje Polski są niepełne bez opowieści o Żydach. Wystawa nie traktuje więc dziejów Polski jako schematycznego kontekstu opowieści o Żydach, lecz raczej jako jej integralną część. Dodatkowo, dążenie do historiograficznej uczciwości skłania nas do posługiwania się „nawiasem narracyjnym”, tj. celowym retorycznym zabiegiem, w którym autor źródła historycznego zostaje w naszej wystawie „obnażony” i wyjaśniony po to, by zwiedzający mógł dokonać samodzielnej krytyki źródła i zrozumieć jego konstrukcję. Opowiadamy kim narrator był, w jaki sposób był zaangażowany w opisywaną przez siebie rzeczywistość, jak powstała jego opowieść, czemu miała służyć. Żadne ze źródeł nie jest przezroczyste, obiektywne i ostateczne, a świadomość tych ograniczeń pozwala zwiedzającym zrozumieć konstrukcję naszych opowieści i przekazu. Komentujący przeszłe wydarzenia historyk nie wciela się we wszechwiedzącego narratora powieści tendencyjnej, jest raczej współuczestnikiem procesu ich poznawania. Co więcej, właściwie nigdy opowieść muzeum nie jest głosem jednego narratora, czy to świadka wydarzeń, czy też historyka.

Jest spójną i przejrzystą konstelacją wielu świadectw i opinii pozwalających zwiedzającemu zająć wobec opowieści swoje własne, krytyczne stanowisko. Zabieg ten jest szczególnie istotny w kontrowersyjnych punktach naszej opowieści, trudnych czy to ze względu na niepełną wiedzę na temat rzeczywistego przebiegu wydarzeń, czy też ze względu na ich interpretację. Nasze podejście zakłada, że zadaniem tworzących opowieść muzealną historyków jest przedstawienie tego, co wiemy i tego, czego nie wiemy, natomiast interpretacja powinna zostać pozostawiona zwiedzającym.

Częścią przedstawionej wiedzy są oczywiście też oryginalne obiekty historyczne, szczególnie ważne dla zbudowania wiarygodnego przekazu i wzmocnienia odczucia obcowania z przeszłością historyczną. W wielu galeriach są one centralnym elementem ekspozycji, wokół których zorganizowana jest narracja historyczna. Przykładem tego może być średniowieczny brakteat, zbiór hebrajskich starodruków czy fragment Pomnika Bohaterów Getta Warszawskiego. Zawsze jednak to narracja historyczna i jej przekaz decydują o doborze wykorzystanych obiektów historycznych, a nie na odwrót. Perspektywa historyczna wystawy głównej wyraża się w jeszcze jednej jej właściwości. Unikatowe w Muzeum Historii Żydów Polskich jest zaangażowanie wybitnych autorów historycznych nie tylko jako doraźnych konsultantów, ale w pełni odpowiedzialnych twórców wystawy na wszystkich etapach jej projektowania, od ogólnej koncepcji narracyjnej, po osobisty głos komentarza historycznego, jakim twórcy wystawy głównej przemówią do zwiedzających. To również sprawia, że narracja wystawy wykracza poza standardowe narracje podręczników historycznych, że w wielu miejscach prezentuje najnowsze wyni-

ki badań historycznych, niekiedy jeszcze niepublikowanych, a w kilku wypadkach przygotowanych właśnie na potrzeby tej wystawy. Dzięki temu muzeum i jego wystawa główna mają coś ważnego do powiedzenia każdemu, niezależnie od stopnia jego wiedzy historycznej, od gimnazjalisty po profesjonalnego historyka. Jest to unikatowe w skali światowej osiągnięcie tego muzeum.

MUZEUM HISTORII ŻYDÓW

Jest to muzeum historii Żydów, a więc zainteresowane przede wszystkim doświadczeniem społeczności żydowskiej, jej życiem i rozwojem. Nie wyklucza to oczywiście zainteresowania punktami przecięcia, relacjami polsko-żydowskimi, udziałem Żydów w kulturze polskiej, formami symbiozy kulturowej, wzajemnymi wpływami, procesami integracji, akulturacji czy asymilacji. Nie wyklucza też kontekstualizowania opowiadanej historii. To wszystko jest oczywiście w naszej wystawie silnie obecne. Jednak narracja wystawy głównej wychodzi z założenia, że dzieje Żydów na ziemiach polskich są nie tylko nierozzerwalnie związane z dziejami i kulturą Polski, ale są też dziejami bogatej, fascynującej kultury autonomicznej, tyleż uwikłanej w sieci zależności, co i samodzielnej, godnej zainteresowania dla niej samej. Wystawa główna zamierza opowiadać przede wszystkim dzieje Żydów i zmierza do poznania tego, co ważne dla nich samych. Co więcej, wspólna naszej wystawie głównej perspektywa historii społecznej sprawia, że jest to muzeum wszystkich Żydów, a nie społecznych, kulturalnych czy religijnych elit. Narracja wystawy poświęca tyle samo uwagi sławnym i bogatym, co i ich zapoznanym i biednym współwyznawcom mozolnie zmagającym się z trudami dnia codziennego. Interesuje nas bowiem wspólnota, cała społeczność

w jej różnorodności, a nie wyłącznie jej wyjątkowe jednostki.

MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH

Jest to muzeum historii Żydów polskich. Paradoksalnie, to najtrudniejsza z kategorii definiujących przedmiot narracji historycznej. Od początku dziejów Żydów polskich do schyłku XVIII wieku jest to oczywiście opowieść o Żydach zamieszkujących terytorium państwa polskiego, potem polsko-litewskiego. Choć duża część opowieści, zwłaszcza w wiekach XVII i XVIII dotyczy terytoriów etnicznie niepolskich, jest to standardowe ujęcie powszechne w polskiej historiografii i właściwie nie wymaga wytłumaczenia. Kwestia się jednak komplikuje po upadku Rzeczypospolitej, kiedy „polskość” Żydów zamieszkujących terytoria dawnego państwa polsko-litewskiego przestaje być oczywista. I ta właśnie nieoczywistość definiuje charakter narracji. Muzeum opowiada bowiem dzieje społeczności żydowskiej zamieszkującej terytoria rozbiorowe, ale jednocześnie pilnie śledzi procesy kształtowania się różnych tożsamości tejże społeczności: niektóre z nich przybliżające do utożsamienia się z polskością, inne jednak wobec polskości obojętne lub wręcz – w skrajnych przypadkach – niechętnie. Opowiadamy również o poszukiwaniach innych tożsamości, o tworzeniu się żydowskiej tożsamości narodowej i o próbach definiowania tożsamości w innych niż etniczne kategoriach. „Polskość” nie jest więc kategorią przyjętą za oczywistość, a raczej jednym z kluczowych tematów narracji wystawy głównej. Opowiadamy również o Żydach wywodzących się z Polski, którzy po wyemigrowaniu z kraju dali wkład w rozwój cywilizacji światowej i narodowej w państwach, w których żyli.

Wystawa główna Muzeum Historii Żydów Polskich zdecydowanie nie jest zbiorem historycznych artefaktów. Jest raczej pobudzającym do samodzielnej

oceny historycznym widowiskiem, zbudowanym na podstawie najnowszej wiedzy historycznej i innowacyjnego projektu muzealnego, poruszającym intelektualnie i emocjonalnie. Szczególne znaczenie muzeum wynika również z tego, że powstaje w Polsce, że opowie dzieje polskich Żydów tu, gdzie toczyło się ich życie. Muzeum będzie również ważnym miejscem dla polskiej i międzynarodowej publiczności, a jego obecność widomym znakiem, że tysiącletnia historia Żydów w Polsce nie jest historią zamkniętą, że trwa i jest otwarta na przyszłość.

Prezentowane w tym raporcie teksty opisują kolejnych osiem galerii tworzących wystawę główną muzeum. Napisane zostały przez historyków odpowiedzialnych za te galerie i przedstawiają ich główne założenia, linie narracyjne, strategie interpretacyjne, a niekiedy wyjaśniają, jakimi środkami wystawienniczymi opowieść ta zostanie przedstawiona. Razem prezentują one to, co można by nazwać metahistoryczną narracją, która jednak nie została na owe galerie narzucona, a raczej sama z nich immanentnie wynika. Wybitny historyk Moshe Rosman, poproszony o ocenę linii narracyjnej muzeum, podsumował główne jej przesłania w punktach:

- Tysiącletnia obecność Żydów w Polsce jest ważna sama w sobie.
- Żydzi są integralną częścią dziejów Polski.
- Żydzi stworzyli cywilizację jednocześnie unikatowo żydowską i charakterystycznie polską.
- Żydzi polscy tworzyli największą wspólnotę żydowską na świecie i hegemoniczne centrum kulturowe, a jego znaczenie wykraczało i nadal wykracza daleko poza granice Polski.
- Historia Żydów polskich to nie tylko historia antysemityzmu, również tolerancji, współżycia, czasami współpracy, a czasami i konfliktu.
- Jest to historia wielkich osiągnięć, a nie tylko tragedii.

zespół

TWÓRCAMI PROJEKTU JEST ZESPÓŁ NAUKOWCÓW I KOORDYNATORÓW POSZCZEGÓLNYCH GALERII, PRACUJĄCYCH POD KIEROWNICTWEM PROF. BARBARY KIRSHENBLATT-GIMBLETT. KOORDYNATOREM STOWARZYSZENIA ŻIH DS. MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH BYŁ JERZY HALBERSZTADT. PROJEKT WYSTAWIENNICZY PRZYGOTOWAŁA BRYTYJSKA FIRMA EVENT COMMUNICATIONS ORAZ POLSKA FIRMA NIZIO DESIGN INTERNATIONAL, KTÓRA WYPRODUKUJE WYSTAWĘ.

MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH

Jerzy Halbersztadt
Dyrektor MHŻP (listopad 2005 – listopad 2010: p.o. listopad 2010 – kwiecień 2011)
Agnieszka Rudzińska
p.o. Dyrektora MHŻP (od kwietnia 2011)

STOWARZYSZENIE ŻYDOWSKI INSTYTUT HISTORYCZNY

Marian Turski
Przewodniczący Zarządu SŻIH (grudzień 2000 – kwiecień 2011) oraz Rady Muzeum (od marca 2009)
Piotr Wiślicki
Przewodniczący Zarządu SŻIH (od kwietnia 2011)
Jerzy Halbersztadt
Koordynator Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny ds. Muzeum Historii Żydów Polskich (lipiec 2006 – kwiecień 2011)
Piotr Koral
Dyrektor Operacyjny SŻIH (od maja 2011)
prof. Barbara Kirshenblatt-Gimblett
Dyrektor Programowy ds. Wystawy Głównej (od kwietnia 2006)
prof. Marcin Wodziński
Główny Historyk Wystawy Głównej (od maja 2011)
Robert Supel
Dyrektor Wykonawczy ds. Wystawy Głównej (od maja 2011)
dr Renata Piątkowska
Koordynator Projektu Wystawy Głównej (czerwiec 2006 – grudzień 2010)

Joanna Fikus
Koordynator Projektu Wystawy Głównej (od maja 2011)

PROJEKTANCI

Firma Event Communications,
Wielka Brytania
Firma Nizio Design International,
Polska

ZESPOŁY NAUKOWE

GALERIA ŚREDNIOWIECZE

prof. Hanna Zaremska (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk) – opiekun naukowy galerii
Kalina Gawlas – koordynator
Magdalena Dopieralska – asystent koordynatora

GALERIA PARADISUS JUDEORUM

prof. Adam Teller (Brown University w Nowym Jorku) – opiekun naukowy galerii do marca 2010 r.
dr Anna Michałowska-Mycielska (Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego) – opiekun naukowy galerii
dr hab. Igor Kąkolewski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) – opiekun naukowy galerii
dr Małgorzata Stolarska-Fronia – koordynator
Maciej Gugala – koordynator

GALERIA MIASTECZKO

prof. Adam Teller (Brown University w Nowym Jorku) – opiekun naukowy galerii do marca 2010 r

dr Adam Kaźmierczyk – konsultant naukowy
Ewa Małkowska-Bieniek – koordynator
Olga Pieńkowska – asystent koordynatora
Kamil Kijek – asystent koordynatora

GALERIA WYZWANIA NOWOCZESNOŚCI

prof. Marcin Wodziński (Uniwersytet Wrocławski) – opiekun naukowy galerii
prof. Samuel D. Kassow (Trinity College w Hartford, Connecticut) – opiekun naukowy galerii
prof. David Assaf – konsultant naukowy
dr Renata Piątkowska – koordynator
Anna Mizera – koordynator

GALERIA ULICA

prof. Samuel D. Kassow (Trinity College w Hartford, Connecticut) – opiekun naukowy galerii
dr Tamara Sztyma Knasiecka – koordynator
Michał Majewski – koordynator

GALERIA ZAGŁADA

prof. Barbara Engelking-Boni (Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk) – opiekun naukowy galerii
prof. Jacek Leociak (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk) – opiekun naukowy galerii
Justyna Majewska – koordynator
Zuzanna Schnepf Kołacz – koordynator
Kamila Bielecka – asystent koordynatora

GALERIA POWOJNIE

dr Helena Datner (Żydowski Instytut Historyczny) – opiekun naukowy galerii
prof. Stanisław Krajewski (Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego) – opiekun naukowy galerii
Justyna Koszarska-Szulc – koordynator
dr Artur Tanikowski – koordynator
Franciszek Zakrzewski – asystent koordynatora

KONSULTACJE NAUKOWE

Projekt Wystawy Głównej był konsultowany w ramach zespołu historyków Rady Muzeum. Są nimi: **prof. Władysław Bartoszewski, prof. Israel Gutman, prof. Henryk Samsonowicz, prof. Bożena Szaynok, prof. Janusz Tazbir, Marian Turski, prof. Feliks Tych.**

Rada Muzeum zapoznała się z projektami poszczególnych galerii, które zostały zaaprobowane i udzielono zgody na podjęcie działań produkcyjnych.

Odbываły się również zewnętrzne konsultacje naukowe z udziałem wybitnych przedstawicieli historiografii żydowskiej z Polski, USA, Izraela, Wielkiej Brytanii i innych krajów. Zebrane recenzje to tylko część korzyści, które przynosi współpraca z polskimi i zagranicznymi znawcami tematu.

LISTA EKSPERTÓW ZAPROSZONYCH DO WYRAŻENIA OPINII I KONSULTACJI:

Prof. Israel Bartal
(Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie)

Prof. Władysław Bartoszewski
(Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Prof. Daniel Blatman
(Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie)

Prof. Włodzimierz Borodziej
(Uniwersytet Warszawski)

Prof. Andrzej Garlicki
(Uniwersytet Warszawski)

Prof. Jan Grabowski
(Uniwersytet Ottawy)

Prof. Israel Gutman
(Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie)

Prof. Gershon Hundert
(Uniwersytet McGill)

Prof. Jerzy Jedlicki
(Polska Akademia Nauk)

Dr Michał Komar
(Collegium Civitas)

Prof. Magdalena Micińska
(Polska Akademia Nauk)

Prof. Anthony Polonsky
(Uniwersytet Brandeis)

Prof. Moshe Rosman
(Uniwersytet Bar-Ilan)

Prof. Henryk Samsonowicz
(Uniwersytet Warszawski)

Prof. Bożena Szaynok
(Uniwersytet Wrocławski)

Prof. Janusz Tazbir
(Polska Akademia Nauk)

Prof. Jerzy Tomaszewski
(Uniwersytet Warszawski)

Marian Turski
Przewodniczący Rady Muzeum

Prof. Feliks Tych
(Żydowski Instytut Historyczny)

DANE TELEADRESOWE

Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce
ul. Tłomackie 3/5
00-090 Warszawa
tel. +48 22 827 92 21 wew. 108
tel./faks +48 22 827 92 25
email: biuro@szih.org.pl
www.szih.org.pl

Muzeum Historii Żydów Polskich
ul. Warecka 4/6
00-040 Warszawa
tel. +48 22 471 03 00
faks +48 22 832 20 43
email: museum@jewishmuseum.org.pl
www.jewishmuseum.org.pl

redakcja: Barbara Kirshenblatt-Gimblett,
Marcin Wodziński
korekta: Magdalena Prokopowicz
koordynacja: Joanna Fikus
projekt & produkcja: www.atwork.pl